

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 4.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **GYÓNI GÁBOR**
OROSZORSZÁG MINT BIRODALOM
- **SZ. BÍRÓ ZOLTÁN**
AZ OROSZ BIRODALOM „IDEGENJEI”
- **JEKATYERINA PRAVILOVA**
A BELSŐ TRANSZFEREK SZEREPE
AZ OROSZ BIRODALOM IGAZGATÁSÁBAN
- **DEÁK ANDRÁS**
GAZDASÁGI MODERNIZÁCIÓ ÉS ORIENTÁCIÓVÁLTÁS
A POSZTSZOVJET TÉRBEN
- **ALEKSZANDR SZTIKALIN**
AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM
ÉS A SZOVJET–JUGOSZLÁV VISZONY
- **SZEMLE**
KÉPES GYÖRGY, KRÁNITZ PÉTER PÁL, KECSKÉS D. GUSZTÁV ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 4.

TARTALOM

Birodalomkutatás Oroszországban (Sz. Bíró Zoltán)	503
<i>Tanulmányok</i>	
Gyóni Gábor: Oroszország mint birodalom. Az Orosz Birodalom területe és népessége	505
Sz. Bíró Zoltán: Az Orosz Birodalom „idegenjei”	521
Jekatyerina Pravilova: A belső transferek szerepe az Orosz Birodalom igazgatásában	553
Deák András: Az inercia jegyében. Gazdasági modernizáció és orientációváltás a posztszovjet térben	575
Font Márta: I. András és Bölcs Jaroszlav	607
Sashalmi Endre: A koronázási érme mint legitimációs médium a 18. századi Oroszországban. I. Katalin, Anna, Erzsébet és II. Katalin császárnők koronázási érméinek ikonográfiai vizsgálata	625
<i>Műhely</i>	
Alekszandr Sztikalin: Az 1956-os magyar forradalom és a szovjet–jugoszláv viszony 1956–1957. Egy orosz–szerb forráskiadási munkálat kapcsán	645
<i>Szemle</i>	
Az emberi testtől az óraműig. Az állam metaforái és formaváltozásai (Képes György)	667
Atatürk és az Új Törökország képe a náci ideológiában (Kránitz Péter Pál)	672
A frankofón Európa és Magyarország a hidegháború kezdetén (Kecskés D. Gusztáv)	675

Jelen számunkat szerkesztette: Sz. Bíró Zoltán

Az inercia jegyében

Gazdasági modernizáció és orientációváltás a posztszovjet térben

A posztszovjet térség gazdasági szerveződésének vizsgálatakor talán az egyik legfontosabb kérdés, hogy indokolt-e még ennek az elnevezésnek a használata. Van-e ma még jelentősége, érdemi gazdasági tartalma annak, hogy ezek a struktúrák mind a Szovjetunió területén, illetve romjain jöttek létre? Van-e kölcsönös egymásrautaltság, vannak-e közös struktúráképző jegyek? Ezen kérdés megválaszolása már csak azért is nehéz, mert mint a posztszovjet elnevezés is mutatja, 1992-ben, közvetlenül a Szovjetunió szétesését követően is nehéz volt valamilyen pozitív, az országok kapcsolatát vagy minőségét röviden megragadó elnevezéssel illetni. Az alternatív elnevezések, például a Független Államok Közössége (FÁK) sem kínált több bizonyosságot a térség jellegéről, az együttműködés mikéntjéről. Ezen tanulmány célja, hogy megvizsgálja, mi mondható a régió gazdasági együttműködéséről 'poszt-' előtagok nélkül.

Gazdasági trendek a Szovjetunió felbomlását követően

Gazdasági szempontból talán a legfontosabb folyamat, hogy a Szovjetunió felbomlását követően az egész régió, annak majdnem mindegyik állama jelentős liberalizációt, azon belül külgazdasági nyitást hajtott végre. Ez egyformán érintette a külkereskedelmet, a tőkeforgalmat, a munkaerő és a szolgáltatások szabad áramlását, szinte mindegyik meghatározó gazdasági tényezőt. Az autarkias szovjet tervgazdaság megszűnésével ezen országoknak nem is nagyon volt más választásuk, termelésük, szabad munkaerejük számára felvevő piacokat kezdetben kizárólag az országhatárokon kívül találtak. A folyamat rendkívül gyors volt, javarészt az 1990-es évek folyamán lezajlott. A külkereskedelemnek a nemzeti össztermékhez viszonyított aránya a 2000-es évek közepéig Türkmenisztán kivételével jelentősen növekedett, egyes országokban, például Belarusz, Azerbajdzsán, Kazahsztán és Ukrajna esetében megduplázva, megnégyszerezve annak részarányát. A 2000-es évek közepét követően egy differenciáltabb trend bontakozott ki, jellemzően a külkereskedelem szerepe csökkent a nemzetgazdaságon belül, aminek okai nem egyértelműek: az lehetett a belső kereslet élénkülésének, a nemzeti össztermék növekedésének, a válságok vagy a nyersanyagpiaci ártrendek következménye. Mindazonáltal

1. táblázat.**A külkereskedelem és a nemzeti össztermék aránya a posztszovjet országokban, 1994–2014, %**

Ország	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Azerbajdzsán	43,2	50,1	37,8	55,3	61,5	82,2	87,1	78,1	62,8	61,9	51,1
Grúzia	19,7	28,6	29,8	33,8	33,6	48,6	59,6	60,9	59,6	65,8	69,3
Örményország	46,4	71,8	59,3	61,5	62,8	58,0	49,8	47,0	51,8	57,2	54,4
Belarusz	37,3	85,3	102,6	125,4	117,3	130,8	113,9	118,4	109,0	145,3	101,2
Moldova	72,0	110,0	100,5	96,9	101,2	106,0	109,9	107,2	92,9	101,2	96,4
Ukrajna	40,1	71,8	65,2	91,3	82,4	95,0	77,4	84,7	82,4	87,1	82,3
Oroszország	29,9	40,2	49,0	57,8	48,8	47,5	47,3	46,0	42,6	42,9	43,2
Kazahsztán	32,0	48,3	43,6	75,7	66,0	76,2	76,4	81,7	61,5	65,3	56,3
Kirgízia	39,0	73,5	82,4	77,3	66,8	75,1	99,6	115,3	103,8	110,0	94,5
Tádzsikisztán	76,9	137,9	98,9	169,7	119,5	101,4	110,3	90,7	68,3	67,3	61,7
Türkmenisztán	141,1	126,5	60,3	147,8	111,4	105,1	94,5	91,0	55,1	75,1	58,0
Üzbegisztán	40,0	63,9	45,5	40,1	51,0	63,8	58,7	70,1	51,8	45,4	43,4
Kelet-Európa (fejlődő)	39,3	51,2	40,0	48,1	54,9	59,9	60,5	65,3	57,4	66,0	62,2

Forrás: Világbank, World Development Indicators, 2015

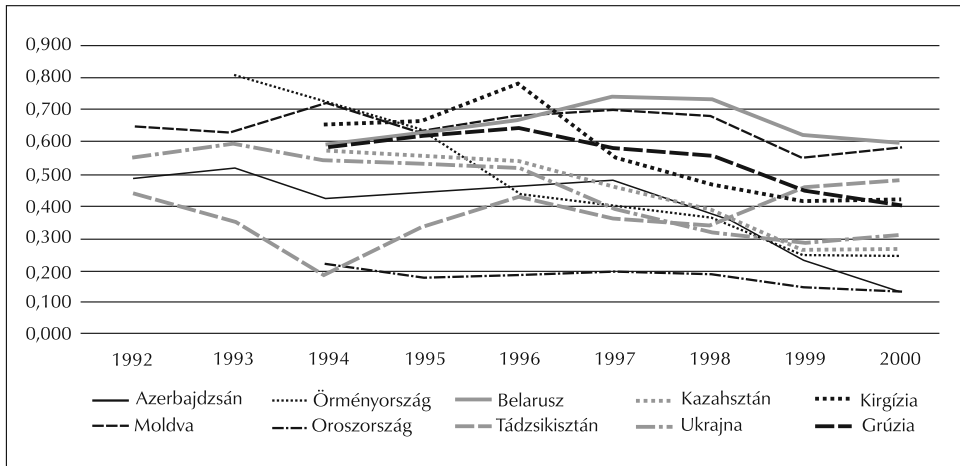
még így is a térség meghatározó országai ma sokkal inkább integráltak a világgazdaságba és azon belül a világkereskedelemben, mint a Szovjetunió felbomlását követően (az 1. táblázat a folyamat egyik legfontosabb indikátorát, a külkereskedelmi nyitottságot mutatja be 1994-et követően).

A külgazdasági nyitás, a világgazdaságba való integrálódás ezen államok gazdasági teljesítményének a korábinál sokkal fontosabb felhajtóerejévé vált. Az 1990-es években ez mérsékelte némileg a korszak hatalmas recesszióját, a 2000-es években meghatározó szerepet játszott viszonylag magas növekedésükben. Kazahsztán, Oroszország, a 2000-es években még Azerbajdzsán és Türkmenisztán esetében is az olaj- és gázexport és az általa teremtett belső keresletlénkülés volt ezen folyamat leglátványosabb, noha nem egyetlen eleme. Ukrajnában az acélipar konszolidációja és nemzeti keretek közt történt újjászervezése teremtette meg a külkereskedelmi alapokat. Azonban még a kisebb államokban is, ahol nem volt egy-egy vezető ipari szegmens, amely közvetlenül reorientálódhatott volna új piacok felé, az üzleti szereplők legtöbbje csak korlátozottan támaszkodhatott a belső keresletre.

Ez a folyamat érdemben befolyásolta a posztszovjet gazdasági relációkat. Az 1990-es években, az általános recesszió közepette a volt szovjet kereskedelem, tőkeforgalom az esetek túlnyomó többségében a külgazdasági nyitás relatív kárvallottjává vált. A kései peresztrojka éveiben Oroszországot kivéve – ahol a szovjet interregionális forgalom durván 60%-os aránnyal bírt – mindegyik tagköztársaság kereskedelmében 80% felett volt a Szovjetunió belüli, tagköztársaságok közötti belkereskedelem aránya.¹ Ehhez képest, leszámítva pár speciális esetet, mint például Belarusz vagy Tádzsikisztán, a FÁK kereskedelmi relációk aránya látványosan

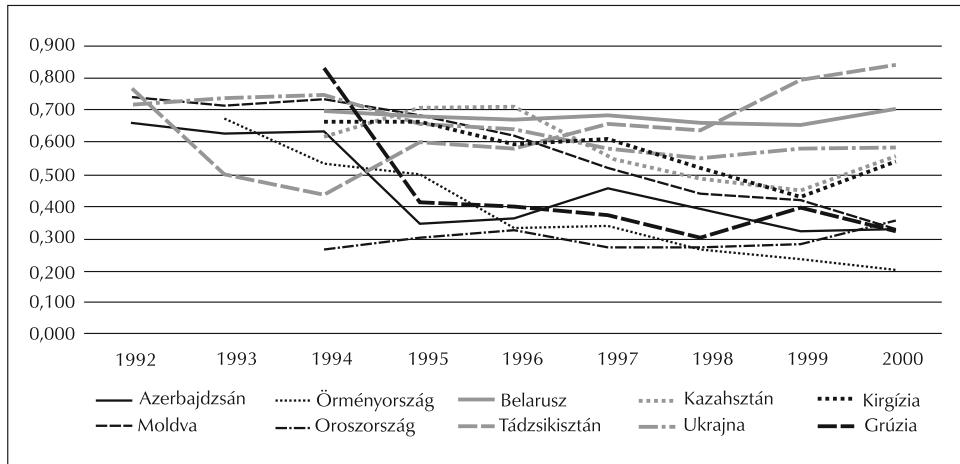
1 Langhammer, 1994. 2.

1. ábra.
A FÁK részesedése a teljes exportból, 1992–2000

Forrás: FÁK Statisztikai Szolgálat

2. ábra.
A FÁK részesedése a teljes importból, 1992–2000

Forrás: FÁK Statisztikai Szolgálat

csökkent a teljes külgazdasági tevékenységben (2. táblázat, 1-2 ábra).² Ez – leg-
alábbis az 1990-es évek közepétől – jellemzően, pár kivételtől eltekintve a dollár-
ban nominált, FÁK-on belüli külkereskedelem stagnálását és a többi reláció dinami-

2 Ezen belül Oroszország mint külkereskedelmi partner szerepe is gyökeresen megváltozott. Így például 1990-
ben az ukrán kivétel 55%-a, 1998-ban csak 23%-ra irányult oda. Kazahsztán 46%-ról 29%-ra, Azerbajdzsán
57%-ról 17%-ra csökkentette exportját ugyanebben az időszakban. Egyedül Belarusz vált már ekkor ráutaltab-
bá Oroszországra, 52%-ról 64%-ra nőtt Oroszország súlya. Ludvig, 2001. 542. 9. táblázat.

2. táblázat.
A FÁK-reláció aránya a teljes külkeresedelemből néhány FÁK-országban, 1994–2012, %

Ország	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Azerbajdzsán	53,2	39,3	39,6	46,3	37,8	27,3	20,9	17,8	23,3	22,7	25,4	27,5	26,0	25,5	7,2	14,2	14,4	15,1	10,8
Grúzia	78,9	46,2	45,0	40,4	34,8	39,6	34,7	37,2	40,4	37,1	39,4	41,8	38,8	36,0	33,7	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Örményország	59,6	53,3	35,4	35,0	27,7	23,4	20,8	25,2	26,7	24,7	24,7	25,6	28,6	32,4	30,0	29,3	28,0	27,0	29,6
Belarusz	64,0	64,7	66,2	70,0	68,6	62,9	65,5	65,4	62,4	62,7	63,4	55,7	54,9	57,1	56,0	55,2	56,8	55,6	58,2
Moldova	72,0	65,3	64,0	59,3	52,5	47,2	42,9	47,0	45,1	46,4	46,0	43,0	38,6	37,4	36,4	35,8	34,9	35,5	34,6
Oroszország	23,9	22,6	23,2	22,3	21,8	18,5	18,6	18,3	16,9	17,6	18,3	15,2	14,7	15,0	14,5	14,6	14,6	15,1	14,3
Ukrajna	64,0	59,3	58,1	49,3	44,3	42,7	43,9	42,2	38,2	38,1	38,5	39,5	39,4	40,2	37,6	39,0	40,5	42,0	38,9
Kazahsztán	59,6	61,1	60,3	49,2	43,1	32,7	36,6	39,5	32,2	32,4	31,1	27,0	26,9	28,0	26,2	26,3	26,2	24,9	25,2
Kirgízia	65,8	66,9	65,5	57,4	49,4	42,0	48,3	45,1	45,8	47,0	51,6	53,1	52,1	55,4	54,0	52,4	50,1	49,2	53,5
Tádzsikisztán	31,3	46,8	49,6	50,5	49,6	61,4	64,0	56,0	50,5	43,9	44,3	46,6	41,2	45,8	44,1	47,0	44,8	45,2	45,0

Forrás: „Statistics of the CIS“ (CD-ROM), Interstate Statistical Committee of the CIS, saját számítások

3. táblázat.**A FÁK-országok nem súlyozott éves átlagos növekedése, 1993–2014, %**

Régiók	1993–1999	2000–2008	2009–2014
Kaukázus (AZ, AM, GE*)	1,05	11,27	3,11
Közép-Ázsia (KZ, KGZ, TM, TJ, UZ)	-2,96	8,87	6,77
Oroszország	-3,82	6,96	1,05
Nyugati FÁK (MD, UA, BY)	-5,57	6,98	1,27
Energiaexportőrök (RU, KZ, TM, AZ)	-3,93	11,72	5,18
Energiaimportőrök (AM, KGZ, TJ, UZ, MD, UA, BY, GE*)	-2,17	7,40	3,04
FÁK-összes	-3,06	8,84	3,90

*Nincs adat Grúzia GDP-jéről 1993–1994-ben

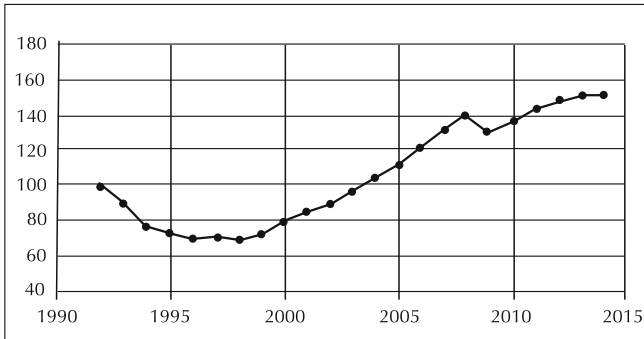
Forrás: IMF World Energy Outlook, saját számítások

kus növekedését jelentette.³ A FÁK Statisztikai Szolgálat adatai szerint 1994-ben a FÁK-on belüli kereskedelem 53,95 milliárd USD-t, 1998-ban is csak 57,81 milliárd USD-t tett ki.⁴ A térség országai aligha kínáltak egymás számára érdemi piacokat. Az 1990-es évek 30–50%-os GDP-csökkenése legfeljebb a korábbi vertikumok helyreállítását, a volt tagköztársaságok közötti megszakadt ipari együttműködések szelektív újraindítását tette lehetővé. Az esetek jelentős részében ez sem volt könnyű, mivel ezen iparági értékláncok beüzemeléséhez politikai akaratra és az amúgy is szűkös erőforrások szelektív koncentrálására volt szükség.

A 2000-es évek gazdasági konjunktúrájának időszaka, a térség 2000 és 2008 közötti, éves átlagban majdnem 9%-os növekedése új helyzetet teremtett (3. táblázat, 3. ábra). Elvileg a posztszovjet recesszió lezárultával és a régió viszonylag magas növekedési üteme mellett lehetőség nyílt a térség újraszerveződésére vagy újraszervezésére. További lendületet adott a centripetális nyomatéknak, hogy az már nem kizárólag a posztszovjet iparági vertikumokra támaszkodott. Természetesen az erőforrások relatív bősége lehetővé tette, hogy helyreállítsák ezeket a jellemzően gépipari vagy feldolgozóipari szegmenseket. Ugyanakkor a fogyasztói társadalmi minták terjedése, az aggregált kereslet növekedése megnyitotta az utat új, nem a szovjet időszakból származó gazdasági együttműködések kialakítása felé. Ugyanazért, amiért nyugati befektetők és exportőrök megjelentek Oroszországban és a régió többi országában, a posztszovjet államok vállalatai is visszatértek a régiós stratégiákhoz. Ez egyformán érintette a tőkebefektetéseket és a kereskedelmi relációkat. Az élelmiszer- és a könnyűipar, a bankszektor, a távközlés és a média vagy a kereskedelem területén az 1990-es évek privatizációjából előbújt cégek lépték át a volt tagköztársasági határokat.

3 Ami a korszak vonatkozásában keveset árul el a valódi kereskedelmi volumenekről a barter magas aránya, a volatilis árfolyamok és az árliberalizáció miatt.

4 Saját számítások, ezek konszolidálatlan adatok: mindegyik ország FÁK-külkereskedelmét aggregálják, mintegy „duplázva” az ügyleteket.

3. ábra.
A FÁK-országok
GDP-növekedése,
1992–2014

Ugyanakkor sokat elárul a térség helyzetéről és a posztsovjet piacok mérsékelt szívóhatásáról, hogy a FÁK-térség aránya a fontosabb dimenziókban, a régiós országok külkereskedelmében vagy tőkeforgalmában ebben az időszakban, még ha lassabb ütemben is, de jellemzően tovább csökkent. A posztsovjet interdependencia csökkenése nem pusztán a posztsovjet recessziók következménye volt, a teljes térség vonatkozásában konjunkturális időszakban is fennmaradt annak trendje. Ennek egyik valószínű oka a térség dezindustrializációja, illetve a monokulturális jegyek erősödése. Sikeres gazdasági integrációk jellemzően fejlett és diverzifikált iparral rendelkező országok között valósíthatók meg, amelyek széles körben nyújtanak egymás számára komplementer lehetőségeket, képesek szofisztikált értékláncokat létrehozni. Ez a fejlődési pálya eleve nem volt túl életszerű a hasonló profilú nyersanyag-kitermelő országok között. Ezek sokkal inkább kiegészítették egymást, a külső piacokon inkább voltak versenytársak, mint együttműködő partnerek. Jellemző, hogy a térség külkereskedelmében a FÁK-piacok aránya a nem energiaexportőr országok viszonylatában 2002 és 2012 között nem változott, 45,7%-os volt mindkét évben. Ugyanakkor a régió három meghatározó energiaexportőre (Oroszország, Kazahsztán, Azerbajdzsán) esetében ez a részesedés 18,5%-ról 16,1%-ra süllyedt.⁵ Így például az Eurázsiai Unióhoz való kazah csatlakozás kapcsán talán nem túlzás azt állítani, hogy a politikai megfontolások szerepe dominál, és az Oroszországgal meglévő, már mérsékelt gazdasági interdependencia teszi azt lehetővé, semmint fordítva.

Ezek az értékek a térség viszonylag alacsony integráltságára utalnak. Így például az Európai Unión belül 2013-ban csak három államban haladta meg az EU-n kívüli export az EU-n belülit (Málta, az Egyesült Királyság és Görögország esetében), átlagosan az EU-országok kivitelének 62%-a volt uniós „belkereskedelem”.⁶ Ez a viszonylag magas arány hagyományosan az integráció szintjének, az integrálhatóságnak egyik fontos indikátora. A külkereskedelem vonatkozásában a posztsovjet térség már az 1990-es évek közepén sem rendelkezett ilyen fokú kölcsönös

5 FÁK Statisztikai Szolgálat adataira alapozott számítások. A nem energiaexportőr országok közül kimaradt Grúzia és Üzbegisztán, az energiaexportőrök közül Törkmenisztán a hiányos adatszolgáltatás miatt.

6 Eurostat-adatok.

4. táblázat.
Oroszország részesedése a FÁK-külkereskedelemből a térség egyes országában, 1994–2012, %

Ország	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Azerbajdzsán	33,82	36,74	42,83	45,53	47,04	57,71	56,92	34,51	42,11	44,93	42,94	42,58	50,40	50,96	48,82	61,34	47,55	51,63	64,41
Örményország	53,94	44,86	54,61	70,80	74,48	75,45	73,60	76,11	64,68	55,59	46,41	50,96	46,81	64,29	64,48	76,23	74,26	75,38	79,98
Belarusz	84,91	76,83	78,55	84,43	86,60	88,35	88,97	91,35	92,69	92,57	92,21	86,99	86,26	86,26	84,48	85,13	82,04	81,37	81,47
Kazahsztán	67,42	77,05	78,52	80,11	79,02	80,22	82,68	78,12	77,26	75,95	74,90	78,02	76,96	72,17	69,97	66,02	75,15	71,81	68,93
Kirgízia	29,56	n. a.	n. a.	37,00	41,51	39,88	38,31	34,83	39,89	44,55	50,16	51,93	54,84	53,12	56,35	51,66	53,76	53,60	50,69
Moldova	67,90	61,60	62,74	69,43	65,57	66,61	61,47	57,15	51,67	48,33	44,63	42,24	41,46	38,82	41,51	40,50	52,66	55,02	57,68
Tádzsikisztán	32,83	31,70	21,50	23,65	23,11	25,01	38,98	31,24	34,12	31,23	32,29	32,57	38,02	49,51	56,77	53,42	55,58	51,52	46,18
Ukrajna	77,40	82,26	77,47	74,75	82,40	79,92	74,50	70,28	71,23	73,82	75,80	73,24	68,31	66,78	61,26	65,52	78,41	77,22	75,39
Grúzia	20,23	37,57	46,08	40,78	49,60	48,23	45,16	42,15	39,83	41,18	36,87	38,25	n. a.	27,19	17,87	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

Forrás: „Statistics of the CIS“ CD-ROM, Interstate Statistical Committee of the CIS, saját számítások

egymásrautaltsággal. Amennyiben a hiányos adatszolgáltatás miatt az Üzbegisztán és Türkmenisztán nélküli tíz posztszovjet államot vizsgáljuk, 1994-ben a FÁK-on belüli kereskedelem csak 34,54%-át adta a régió országainak összesített külkereskedelméből, és azóta ez jelentősen csökkent (4. táblázat).⁷ 2000-ben, az 1990-es évek nagy recesszióját követően a FÁK aránya már csak 27,78%-os, 2007-ben, a válság előtti utolsó évben 23,14%-ra süllyedt a vizsgált tíz ország (Üzbegisztán és Türkmenisztán nélkül) teljes kereskedelmében.

A külgazdasági nyitással párhuzamosan megváltozott a posztszovjet gazdasági együttműködések kontextusa is. A posztszovjet gazdasági relációk sok vonásukban elvesztették különállásukat, és a felek átvették a nemzetközi standardokat. Leginkább látványos ez a folyamat az energia-, azon belül is a gázkereskedelemben volt. Miközben az 1990-es évek közepén még általánosan elfogadott gyakorlat volt a barter – például az ukrán–türkmén gázüzlet szinte egésze ebben a formában zajlott –, a 2000-es évek közepére mindenhol áttértek a dollárban jegyzett pénzforgalomra. Sőt a 2000-es évek végén a nemzetközi áremelkedéssel összhangban a Gazprom a lehetőségekhez mérten megszüntette a korábbi speciális posztszovjet szerződéses gyakorlatot és látványos gázháborúk révén áttért az európai szerződéses rendszerekre. A kereskedelmi gyakorlatban elterjedtek a WTO-konform megoldások, a munkaerő-áramlás vonatkozásában, bár fennmaradt az alapvetően liberalizált rendszer, kialakult annak egyezményes háttere. Még ha a FÁK-kereskedelem, főleg annak Oroszországgal folytatott szegmense sok vonatkozásban megőrzött bizonyos sajátosságokat, ezek mértéke ma már nem összehasonlítható az 1990-es évek viszonyaival.

Ez a minőségi változás önmagában sem nem erősítette, sem nem gyengítette a posztszovjet együttműködések. A 2000-es évek nyersanyagár-konjunktúrája egyformán lehetőséget nyitott a kisebb államok számára posztszovjet exportexpánziókra például az élelmiszer vagy az acéláruk esetében, mint ahogy megingatta a fizetési mérleg és végeredményben a makrogazdasági egyensúlyt az energiainportőrök vonatkozásában. Az Oroszországba irányuló moldáv, grúz és ukrán munkaerő-áramlás jól kiegészítette ezen országok uniós irányú migrációját, stabilizálta a helyi munkaerőpiacokat és javított a fizetési mérleg egyenlegén, miközben csökkentette az esetenként minőségi munkaerő-kínálatot otthon. A standardizáció egy vonatkozásban jelentett változást: ezek a folyamatok kevésbé igényelték a politika permanens jelenlétét. Nyilvánvalóan nem jelentett teljes depolitizációt: a gázárkérdésekben továbbra is folyamatos tárgyalások vannak Oroszország és nyugati szomszédjai között, Közép-Ázsiában nem okoz gondot egy-egy határ több hónapra való lezárása, és a moldáv vagy grúz borexport kilátásai sem mentesek az épp aktuális kormányzati pozícióktól. Azonban ezen ügyek ma már legalább elvileg kezelhetőek a politika jelenléte nélkül, létezik egy stabil és transzparens rendszer, amelyhez képest ezek a politikai eltérések jelentkeznek.

Mindezek a folyamatok, a külgazdasági nyitás és a világgazdasági integráció perspektivikusan egy, a mainál kevésbé meghatározó szinten normalizálhatnák a

7 Saját számítások a FÁK Statisztikai Szolgálat adatai alapján.

posztszovjet relációkat. Ma már Kelet-Közép-Európa, de még a balti államok gazdasága számára is a régió egy fontos, bár az esetek túlnyomó többségében nem létfontosságú térség. Az egyik meghatározó különbség köztük és a posztszovjet térség között a struktúraváltás hiánya, gazdasági értelemben legfőképpen a külföldi működő tőke (FDI) alacsony szintje a volt szovjet országokban. 2005-ig az egy főre vetített FDI-állomány a FÁK-országokban a kelet-közép-európai tagállamokénak nagyjából a hatodát tette ki, de elmaradt a délkelet-európai térség szintjéhez képest is, annak felét sem érte el.⁸ Az évtized közepét követően, a pénzügyi válság ellenére a tőkebeáramlás jelentősen gyorsult, kiváltképp Oroszországba és a közép-ázsiai tagállamokba. Ennek is egy jelentős része feltételezhetően „visszatérő tőke”, az országba kivitt, majd egy-egy off-shore zónából vagy Nyugatról reinvesztált forrás.⁹ A magasabb technológiai színvonalat, know-how-t jelentő multinacionális cégek jellemzően is csak ebben a kései időszakban, a nemzetgazdaság egészének vonatkozásában alacsony mértékben jelentek meg a térségben.

Ezek a befektetések is sokszor eltérő motivációkkal születtek, mint térségünkben. Az új EU-tagállamoknál a relatíve alacsony költségű inputok, főleg az alacsony bérek, a kereskedelmi liberalizáció, az uniós integráció és a javuló beruházási klíma volt a meghatározó szempont. Ezzel szemben a posztszovjet térségben a nyersanyag-kitermelő ágazatoktól eltekintve a relatíve nagy lakosságszám és a növekvő belső fogyasztás, illetve a vám-, árfolyam- és egyéb adminisztratív kockázatok kiszűrésének vágya motiválta elsősorban a beruházókat. Ennyiben a multinacionális cégek „vízió-intenzív” stratégiával tekintenek a régióra, számukra csak akkor van értelme befektetni ebbe a térségbe, amennyiben biztosítva látják, hogy az aggregált kereslet ott nőni fog, a GDP növekedési üteme magas marad és képes lesz az amúgy legtöbb esetben csökkenő demográfiai trendet is ellensúlyozni. Ezek a feltételek inkább adottak voltak a teljes FDI 85%-át felvevő négy olajexportőr ország (Azerbajdzsán, Kazahsztán, Oroszország, Türkmenisztán) esetében, bár azok csak a népesség alig több mint 60%-át adták. Értelemszerűen a Kaukázus és a nyugati FÁK-országok hátrébb szorultak ebben a vonatkozásban (5. táblázat). Jellemző például Ukrajnának a világgazdaságban betöltött szerepére, hogy 2012-ben több pénzt utaltak haza az ukrán vendégmunkások (7,5 milliárd USD), mint amennyi az országba érkező FDI nagysága volt (6 milliárd USD).¹⁰ A 2014–2015-ös kelet-ukrajnai események és a nyersanyagárak esése valószínűleg érdemben változtatnak ezen a növekedési-felzárkózási vízióon, már most is egyértelműen kivárássra vagy akár a térség elhagyására kényszerítve pár céget. A korszak végére a növekedési kilátások érdemben romlottak, a politikai és intézményi kockázatok pedig ütemesen nőttek. Mindez igencsak szűkre, tulajdonképpen a szűken vett 2010-es évek környékére redukálta azt az időszakot, amikor a térség pár meghatározó országa hiteles felzárkózási perspektívát kínált a nemzetközi befektetőknek.

8 UNCTAD FDI-adatok.

9 Az Orosz Nemzeti Bank statisztikái szerint Oroszországban a közvetlen működőtőke-befektetések több mint 40%-a az öt legnagyobb adóparadicsomból érkezett.

10 *Migration in Ukraine*, 2013.

5. táblázat.
A FÁK-országokba irányuló közvetlen tőkebefektetések állománya, 1994–2013, milliárd USD

	1994	1996	1998	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Kaukázus	0,1	1,1	3,7	5,0	5,4	7,1	10,8	14,4	15,7	16,8	14,5	17,0	18,3	20,4	23,7	26,7	30,9
Közép-Ázsia	2,3	5,0	8,2	12,3	15,4	18,4	20,9	26,3	32,8	43,3	57,6	75,3	94,7	107,4	140,0	157,3	166,2
Oroszország	3,3	8,1	12,9	32,2	52,9	70,9	96,7	122,3	180,2	265,9	491,1	215,8	378,8	490,6	454,9	496,4	575,7
Nyugati FÁK	0,5	1,7	4,4	5,6	6,7	8,2	10,2	12,5	20,6	27,1	44,4	56,3	63,3	70,9	81,8	91,7	97,1
Energiaporttörők	5,4	13,7	23,2	47,0	70,9	93,1	124,6	158,1	222,7	317,1	551,0	292,5	474,5	597,4	593,4	653,1	742,0
Energiaimporttörők	0,8	2,3	6,0	8,2	9,6	11,4	14,0	17,4	26,6	35,9	56,5	71,8	80,7	91,8	107,1	118,9	127,8
FÁK-összes	6,2	16,0	29,2	55,1	80,5	104,5	138,6	175,5	249,3	353,1	607,6	364,4	555,2	689,2	700,5	772,1	869,8
V4-országok	16,3	35,4	60,5	85,7	103,9	135,7	173,3	233,8	242,2	324,3	434,0	415,9	462,4	485,2	461,1	530,9	557,9

Forrás: UNCTAD FDI Statistics

Mindez annyiban felértékelte a posztszovjet interdependenciákat, hogy a megszűnt szovjet tervgazdaság helyét nem váltotta fel valamilyen, annak örökségétől teljesen mentes új struktúra. A posztszovjet ipari vertikumok az 1990-es években való megroppanásuk ellenére, a nemzeti határok mentén fragmentálódva, a helyi elitiek által privatizálva, de továbbra is struktúraképző ágazatok ezekben az országokban. Így maradhatott a posztszovjet gép-, vegy- és nehézipar továbbra is ezen gazdaságok meghatározó szektora, domináns a foglalkoztatásban, exportban és a nemzeti össztermék szintjén. Képletesen szólva a szovjet korszak kohóigazgatóit nem a japán autóipari menedzser, hanem valamilyen helyi szintről felemelkedett, továbbra is kohótulajdonos oligarcha váltotta a gazdasági elitben, ami meghatározta ezen országok gazdasági, politikai berendezkedését.¹¹ A posztszovjet térszerkezet részleges megmaradásának egyik oka a mikroszintű világ gazdasági integráció hiánya. Így az örökölt interdependenciák sokkal lassabban alakulnak át vagy épülnek le, illetve nem alakulnak ki új kapcsolódási pontok, akár a volt tagköztársaságok között sem.

Ennyiben nem beszélhetünk exportvezérelt gazdaságokról sem. A régió országainak exportteljesítménye nemcsak nem éri el például az újonnan csatlakozott uniós tagállamok szintjét, de a döntéshozatal szintjén nem is integrálódott ahhoz. A térség cégei a menedzsmentkapacitások, tőkeellátottság, technológiai transzfer vonatkozásában áttételesebb és korlátozottabb lehetőségekkel rendelkeznek, jobban ki vannak téve a politikai és szabályozói kockázatoknak, de legalábbis alkuerejük a döntéshozatalban gyengébb. Bár az export átlagos hozzáadott értéke a nyersanyagok dominanciája miatt magas, ezek volatilis árjegyzésű és alacsony munkaintenzitású szektorokból érkeznek, ami hosszabb távon szűkíti az exportpotenciált.

A struktúraváltás és a mikroszintű integráció alacsony mértéke értelemszerűen lehetőséget teremt a térség valamilyen fokú újraintegrálására is, illetve megnehezíti alternatív gazdasági központok érvényesülését. Ez utóbbiak hatása közvetett, a nemzetgazdaság vezérlő posztjain a nemzeti elit képviselői vannak és nem transznacionális vállalatok menedzserei. A külpiaci trendek mind ezen nemzeti magántulajdonosi vagy bürokratikus döntéshozatali szűrőkön keresztül érvényesülnek. Ez a belső haszonelvű és ideológiai megfontolások szerepét meghatározóvá teszi. Mindez szuverénebb, politizáltabb, és amennyiben az elitiek nem képesek konszenzust teremteni vagy erős a hatalmi vetélkedés szintje, kiszámíthatatlanabb külgazdasági orientációt jelent. Ilyen közegben a protekcionista törekvések könnyebben érvényesülnek, több konfliktussal jár a gazdasági nyitás, és általában véve a belső piac, az azon szerzett előjogok meghatározóbbak. Ez önmagában is megnehezíti ezen országok integrálását mindegyik fél számára.

11 Bizonyos értelemben kivétel volt ezalól pár frissen olajexportorré vált ország az 1990-es években és a 2000-es évek elején. Kazahsztán, kisebb mértékben Azerbajdzsán számára az olajszektor nyugati irányítás alatt, külföldi befektetések révén érdemi struktúraváltást jelentett a korábbi fejlődési modellhez képest. Sőt a szektorban jelentős nyugati menedzsmentet és technológiai transzfert is jelentettek ezek a beruházások. Azonban azok alig sugároztak ki a gazdaság egészére, és a 2000-es évtized közepétől a kormányzat sorra elkezdte visszafoglalni ezeket a pozíciókat.

Vonatkozik ez Oroszországra is, amely saját jogon a posztszovjet térség meghatározó szereplője. Nemcsak azért, mert nagyhatalmilag ambicionálja is a régió feletti valamilyen szintű befolyásának megtartását. Pusztán mérete, a térség nemzeti össztermékének majdnem háromnegyede felett való rendelkezés alapján is törvényszerűen körülötte koncentrálódik a régió. A térségen belüli orosz dominancia adottság, nem gazdaságpolitikai választás kérdése. A térség csak a gazdasági realitásokból kifolyólag is nem hálózatosan, hanem Moszkva köré sugarasan szerveződik. Így az orosz gazdaság trendje és folyamatai, függetlenül attól, hogy Moszkva milyen gazdaság- vagy integrációs politikát folytat, érdemben befolyásolják a többi FÁK-ország teljesítményét. Így például az IMF szakértőinek számításai szerint a 2000-es években 10%-nyi orosz importbővülés a FÁK-térségben 0,5%-os, az olajimportőr országok esetében 0,9%-os GDP-növekedéssel járt.¹² 2007-ben az oroszországi vendégmunkások hazautalásai elérték a 25 milliárd USD-t, négyszeresen meghaladva a hasonló európai átutalásokat.¹³ A FÁK-országokban az orosz gazdaság beágyazottsága infrastrukturálisan, kulturálisan, minden mérvadó szempontból értelemszerűen magasabb, mint az egyes tényezők szintjén esetenként azal összemérhető Európai Unióé vagy Kínáé. Ez az összefonódás egyben azt is jelenti, hogy az orosz gazdaság fejlődése pro-ciklikus a többi FÁK-országgal: konjunktúrai és válságai gyakran ugyanazon okokra vezethetőek vissza és egy időben jelentkeznek. Ebben a vonatkozásban az orosz gazdasággal való fokozott összefonódás, az arra való ráutaltság egy bizonyos határon túl és minden szinergiája mellett is növelheti az együttműködő államok sebezhetőségét.

Az Oroszországra való ráutaltság a térség országaiban eltérően alakult. Grúzia és Moldova kivételével (Türkmenisztán és Üzbegisztán nélkül vizsgálva a régiót) minden esetben megmaradt, de jellemzően inkább nőtt Moszkva súlya a FÁK-on belüli kereskedelemben. Ez bizonyos mértékig törvényszerű, amennyiben a felbomlott Szovjetunió kisebb részei kevésbé tudnak egymással kapcsolatot tartani, mint a nagyobb entitásokkal. Oroszország részarányának jelentős csökkenése mind a moldáv, mind a grúz esetben a FÁK-arány meredek süllyedésével járt együtt. Így elmondható, hogy 2000 után csak az említett két esetben és az olajexportőr országokban csökkent Oroszország súlya a külkereskedelemben, az összes többi esetben stagnált vagy szerény mértékben nőtt. Ugyanakkor ebben feltehetően jelentős szerepet játszottak a megugró energiaárak, míg a többi terület szerepe értelemszerűen valószínűleg relatíve csökkent.

Éppen ezért fontos differenciálni a posztszovjet integrációk és az azok erősítésére és kiszélesítésére vonatkozó törekvések között. A FÁK-országok között ma is egy sor kedvezmény és könnyítés van érvényben, esetenként multilaterális alapon. A vám szintek jellemzően alacsonyabbak az átlagosnál, a munkaerő és a tőke mozgása liberalizáltabb a FÁK-országok, mint a legtöbb ország és külső partnereik között.¹⁴ Eltekintve pár bezárkózó, főleg közép-ázsiai országtól, mint például Üzbe-

¹² Alturki-Espinosa-Bowen-Ilahi, 2009.

¹³ Uo. 7.

¹⁴ Amint azt De Kort és Dragneva is bemutatja, formálisan a posztszovjet államok túlnyomó többsége az 1990-es években életbe léptette a szabadkereskedelmi egyezményeket a kétoldalú relációkban. Ebben a

gisztán vagy Türkmenisztán, az integrációs napirend széles körben jelen van. Így például Ukrajna a 2000-es években rendre Oroszországtól kérte számon a FÁK szabadkereskedelmi egyezmény életbe léptetését.

Ehhez képest az Oroszország fémjelezte látványos integrációs kezdeményezések gyakorlati hatása nem feltétlenül mérvadó. Amint azt Shepotylo és Tarr is bemutatta, az Eurázsiai Unió bevezetésének az orosz vámszintekre gyakorolt hatása marginális.¹⁵ Sem a külső, sem a posztszovjet relációban nem okoz érdemi változást, azok hatása csak a belarusz és kazah vámszintek vonatkozásában jelentkezik, és ott sem feltétlenül jelentős.¹⁶ Az Moszkva részéről sokkal inkább tekinthető a meglévő kereskedelempolitikai rendszer újracsomagolásának és új intézményi alapokra való helyezésének, mintsem egy érdemi kereskedelem liberalizációs lépésnek. Az Eurázsiai Unióhoz képest az orosz WTO-csatlakozás jelentősége messze nagyobb: 2011 és 2020 között 13%-ról 5,8%-ra csökkenti az orosz átlagos súlyozott vámszinteket. Ennek fényében egyedül az orosz WTO-csatlakozás valószínűleg nagyobb kereskedelempolitikai, de biztosan fontosabb vámpolitikai jelentőséggel bír az Eurázsiai Uniónál, noha az sok ponton és közvetett formában hatással van a posztszovjet gazdasági viszonyokra.

Ennek értelemszerűen az egyik oka, hogy Moszkvának a posztszovjet integrációk vonatkozásában sem az eszközei, sem az elkötelezettsége nem határtalanok. Az orosz elit is a saját önös érdekeit képviseli, korántsem altruista megfontolások vezérlik az eurázsiai térség részleges reintegrálásakor. Az orosz Eurázsia-stratégia eredetét tekintve ugyan politikai, de mind az erőforrások szintjén, mind az „orosz” haszonelvűségből kifolyólag gazdaságilag erősen korlátos. Az 1990-es évek elején gyakorlatilag Oroszország lépett ki a FÁK-rubelzónából, mert az gátolta saját gazdaságpolitikáját. Grúziát a Szakasvili-korszakban tulajdonképpen kizárta – más nézőpontból elengedte – a posztszovjet térből. Az Eurázsiai Unió megalakítása során Moszkva növelte a Belaruszba exportált olaj effektív vámszintjét, pusztán a belarusz belső fogyasztásra szűkítve a kedvezményeket. Ukrajnával megtagadta a szabadkereskedelmi egyezmény életbe lépését, mert csak a vámuniót tartja elfogadhatónak. Épp ezért a térség reintegrálására vonatkozó politikai akaratot folyamatosan össze kell egyeztetni a Kreml haszonelvű megfontolásaival.

Amennyiben a szereplők számára az Eurázsia-politika kifizetései nem jövedelmezőek vagy esetleg negatívak, az nagyban csökkenti készségüket az abban való együttműködésre. Így például a Gazprom-menedzsment szemmel láthatóan mindig is ellenezte a posztszovjet térségnek adott politikai árendedmények gyakorlatát, így annak legjavát végül az orosz költségvetés volt kénytelen viselni az Ukrajnának és Belaruszban adott exportvámengedmény formájában. Mint ahogy azt az Eurázsiai Unió vámpolitikai része is mutatja, ezek a helyzetek gyakran vezetnek status quo szerinti kimenetekhez. Ennek fényében az adminisztratív korlátozások

---

vonatkozásban Oroszországnak nincs kitüntetett szerepe, a vámok kiiktatása automatikusan zajlott le a régió országai között, feltehetően az utasításos exportengedélyezési rendszer megszűntekor. De Kort-Dragneva, 2006. 5.

¹⁵ Shepotylo–Tarr, 2012.

¹⁶ Isakova–Koczan–Plekhanov, 2013.

eltörlése és a további integrációs szintek megvalósítása jelentené az érdemi továbblépést az Eurázsiai Unió vonatkozásában. Nem véletlenül, ezek a vívmányok továbbra is váratnak magukra.

Az orosz, de a posztszovjet Eurázsia-politikákban a gazdasági dimenzió helye sajátos, a gazdasági érdekek nem feltétlenül bírnak domináns jelleggel. Szemmel láthatóan egy sor szereplő meglehetősen divergens szempontrendszerét kell figyelembe venni Moszkvában, ami megnehezíti a gazdasági törekvések értelmezését. Így Vlagyimir Putyin 2012-es elnöki „visszatérésekor” ezt a kérdéskört helyezte programja középpontjába, amivel eleve komoly belpolitikai jelentőséget adott annak. A posztszovjet régió, a „közel-külföld” a Szovjetunió szétesése óta folyamatosan a külpolitikai és biztonságpolitikai doktrínák első, kiemelt helyén szerepel. Az orosz diplomácia és politikai elit soha egy percig nem hagyott kétséget afelől, hogy a régió folyamataira a gazdasági megfontolásoktól függetlenül is érzékeny, és különös figyelemmel kíséri annak sorsát.

Mindezek alapján a FÁK-integrációk kérdését célszerű sokkal inkább a bilaterális, az orosz és a volt tagköztársaságok közti kétoldalú kapcsolatrendszernek szintjén kezelni. Bár az orosz politika felkínálja az integráció lehetőségét minden posztszovjet ország számára, azok annak kérdését nem egy unióhoz való csatlakozás kérdéseként kezelik, sokkal inkább a Moszkvával folytatott kétoldalú alkufolyamat egy sarkalatos elemeként. Vonatkozik ez egyébként az Eurázsiai Unióban részt vevő felekre is. Belarusz a már amúgy is magas szintű összefonódás, az Eurázsia-eszme mellett egyébként elkötelezett Nazarbajev pedig már az orosz gazdaságtól való érdemi elszakadás miatt engedhette meg magának az ahhoz való csatlakozást. Viszont az orosz–belarusz párbeszéd nem sokat változott a vámunió életbe lépésével, legfeljebb a vámkonfliktusokat az adminisztratív korlátozások extenzívebb használata váltotta fel. Ha Moszkva számára ez eminens stratégiai kérdés is, a posztszovjet országok jelentős része kevésbé szimbolikus, sokkal inkább haszonnal alapozva közelít ahhoz. Némileg hasonlít a mai helyzet a KGST alkufolyamataihoz, ahol Moszkva a térségben való dominanciáját szerette volna bebiztosítani, miközben a partnerek rendre konkrét gazdasági segítséget kértek tőle.

Kihívók és konkurensok

Ugyan a posztszovjet együttműködések jelentősége csökkent, Oroszország súlya a régióban, ambíciói és az elmúlt másfél évtized gazdasági sikerei ellenére is, inkább stagnál. Mindemellett az alternatív vonzasközpontok szerepe mérsékelt maradt. Moszkva befolyását gazdasági értelemben nem kérdőjelezte meg igazán erős kihívó. Több tényezőre is visszavezethető ez a jelenség. Egyfelől a térség országai nehezen integrálhatóak mind strukturális okokból, mind a helyi nemzetépítésből kifolyólag. Bár a friss szuverenitás megőrzésének programja gyakran együtt jár alternatív, az orosz jelenlétet ellensúlyozó nagyhatalmi partner keresésével, új patrónusokra, a helyi elit mozgásterét korlátozó külső szereplőkre ritkán van szükség. A szuverenitás megőrzése gyakran előrébb való az orosz fenyegetésnél.

A térség a sokvektorú külpolitikák melegágya volt egészen a 2010-es évek elejéig. Ugyanakkor nincs komoly nemzetközi érdeklődés a térség iránt, még akkor sem, ha az orosz elit jelentős része ezt másként véli. Alig vannak a régió egyes államai számára felajánlott alternatív integrációs mechanizmusok. Az EU keleti politikája, annak szabadkereskedelmi ajánlata kiegészítve egyfajta normatív közelítéssel, az unió többi integratív mechanizmusát figyelembe véve, igencsak szerény felajánlás a keleti partnerek számára. Kína közép-ázsiai terjeszkedése az energiapolitikát és pár biztonságpolitikai szegmenst leszámítva kevés olyan tudatos elemet mutat, aminek alapján valamilyen érdemi ambícióról lehetne beszélni. A kínai befolyás növekedése vitathatatlan a régióban, de az alacsony bázisról indult, és inkább tűnik a méretből és a gazdasági-politikai dinamikából következő gravitációs mozgásnak. Nem véletlenül ez a vonzás szemmel láthatóan Oroszországra is hat, még ha annak mértéke nem is olyan erős, mint a posztszovjet Közép-Ázsiában. Az Egyesült Államok gazdasági súlya a térségben továbbra is csekély, miközben a többi alternatív vonzasközpont kapacitásai aligha elégségesek arra, hogy hosszabb távon magukhoz láncolják a posztszovjet államokat.

Mindennek alapján ugyan Oroszország nem tudott a posztszovjet gazdasági térszerkezet újraszabására meggyőző, a korábbiakhoz képest erősebb mechanizmusokat felmutatni, de így is versenyben tudott maradni kihívóival. A térség országainak legtöbbször amolyan „szürkezónában” van, nincsenek meghatározó, szoros kötődései egyetlen gazdasági erőközponthoz sem. A gazdasági fundamentumok, kötődések többfajta értelmezésnek nyitnak utat, fenntartva ezen országok hovatartozásának kérdését. Gazdasági iránytű híján, épp ezért lehetnek a biztonsági, politikai, ideológiai szempontok ennyire meghatározóak.

Az alábbiakban két olyan esetet vizsgálok meg, ahol a befolyási övezetek lassú újraszabása elképzelhető, valamilyen módon napirenden van. Az egyik az Európai Unió keleti partnerségi politikája, amely a nyugati FÁK-térségből három országban, Grúziában, Moldovában és Ukrajnában kiváltképp aktuális. A másik Kína közép-ázsiai térnyerése. Mindkét eset potenciálisan érinti vagy érintheti Oroszország súlyát, gazdasági szerepét a posztszovjet államokban. Ugyanakkor a két folyamat alapvetően más körülmények között zajlik. Az EU egy stagnáló gazdasági dinamika mellett, csak mérsékelt gazdasági szívóhatást gyakorolhat a régió államaira. Ez felértékeli az intézményi és a gazdaságon kívüli szempontok szerepét a keleti politika vonatkozásában. Mindez, sok egyéb szempont miatt is, de értelemszerűen vezet konfrontációhoz Moszkvával. Ezzel szemben Közép-Ázsiában nagyobb intézményi és strukturális változtatások nélkül, a régi gazdaságpolitikai paradigmák mentén zajlik a kínai befolyás növekedése. Mindezt a kínai gazdaság növekedése és az abból fakadó kényszerek teszik lehetővé. Ennek alapján Közép-Ázsiában kimutatható némi orosz befolyásvesztés, azonban Moszkva ezt a folyamatot eddig Pekinggel összhangban tudta kezelni.

*Egy kártékony dilemma:
az EU keleti partnerség és az Eurázsiai Unió*

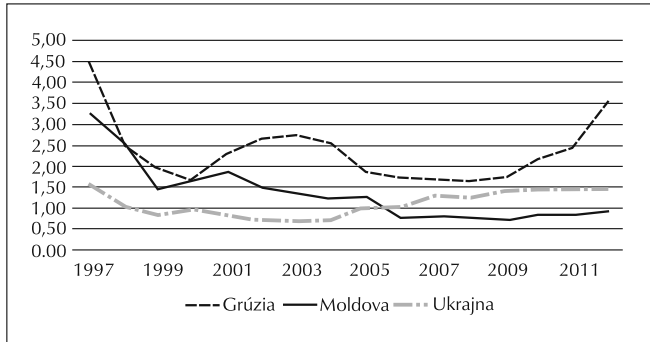
Az Európai Unió keleti politikája szűk egy évtizedes múltra tekinthet vissza, 2007-ben vált a közösség elfogadott stratégiájává. Bár az uniós társulási víziót hat országnak ajánlották fel, csak három állam, Grúzia, Moldova és Ukrajna ambicionálják nyíltan az Európai Unióhoz való gyors közeledést, ezen országok képezik az EU keleti politikájának az élcsapatát. A partnereknek a Brüsszel által felajánlott, társulási egyezménynek nevezett szabadkereskedelmi megállapodás és normatív közelítés képezi az unió jelenleg legjobb ajánlatát.¹⁷ Így bár ezek a partnerországok előszeretettel állítják be az uniós társulási egyezményeket civilizációs vagy értékalapú döntésnek, azok tartalmukat illetően egyelőre főként gazdasági megállapodások, esetenként jelentős politikai kondicionalitással ellátva. Gazdasági értelemben vett sikerük pedig nem geopolitikai tényezőkön múlik, sokkal inkább versenyképességi kérdés: képesek lesznek-e ezek az országok kihasználni a külgazdasági liberalizációt, felvenni a versenyt az európai termelőkkel a saját és az uniós piacokon. Egy sikeres beilleszkedés valóban olyan távlatot nyithat, amelynek révén a helyi gazdasági növekedés, főként az uniós export és a beáramló európai befektetések útján meglődül, aminek következtében az Oroszországra való ráutaltság arányosan csökken. Ennyiben ezen országok „posztszovjet” jellege európai versenyképességük függvénye.

A 4. ábra és a 6. táblázat a FÁK- és az EU-piacok arányát mutatja be az érintett országok exportjában. Jól látható, hogy a FÁK-országok mindhárom esetben meghatározó szerepet töltenek be a kivitelben, volumenük összemérhető az uniós piaccal. Ennél is fontosabb ugyanakkor, hogy Moldovát leszámítva nem figyelhető meg trendszerű uniós térnyerés az érintett államok kivitelében. Sőt Ukrajna esetében a 2002–2003-as csúcs óta trendszerű FÁK-konvergencia van, az ország kivitelében a 2005-ös narancsos forradalomtól, az uniós keleti politika meghirdetésétől, az ország WTO-csatlakozásától és az Európai Unió által adott kereskedelempolitikai engedményektől függetlenül egyre jelentősebb a posztszovjet export az uniós-hoz képest. Ezzel szemben Grúzia külkereskedelmében jól látható a politikai determináció, ami főként az orosz/FÁK relációt érintette. A 2005-ös orosz kereskedelempolitikai blokádot követő évek stagnálása is inkább azt mutatja, hogy az elvesztett FÁK-pozíciókat a helyi gazdaság egyáltalán nem, de semmikképpen sem az Európai Unió piacain pótolta.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a külkereskedelmi exportpiaci trendek nem konvergálnak egyértelműen a beáramló FDI forrásországainak területi eloszlásával. Növekedési ütemét tekintve 2002 és 2012 között messzemenően Ukrajna mutatta fel a legnagyobb, majdnem tízszeres növekedést (5,47 milliárd USD-ről 54,5 milliárd USD-re).¹⁸ Ebben az EU (Ciprus nélkül) számolt részesedése 41,4%-ról 47,2%-ra nőtt az időszak folyamán. Ennek ellenére az európai túlsúly az FDI-ben nem látszik tükröződni az exportteljesítményben. Indokolt azt feltételezni, hogy

¹⁷ Az uniós ajánlat konzisztens kritikáját lásd: Messerlin–Emerson–Jandieri–Le Vernoy, 2011.

¹⁸ UNCTAD-adatok.

4. ábra
A FÁK/EU arány
az exportból,
1997–2012

ezek a beruházások elsősorban nem az uniós exportpiaci értékláncokba kerültek, azok vagy a belső piaci szegmensbe, vagy éppen a FÁK- vagy egyéb exportkapacitásokat bővítették. Moldova esetében jobban kibontakozik az exportteljesítmény és a beruházások közötti konzisztencia: 2002 és 2012 között több mint hétszeres állománynövekedés mellett a Ciprus nélküli EU részesedése 18,3%-ról 58,4%-ra nőtt az FDI-ban.

Mindez egy jelentős „posztszovjet klaszter” létrejöttére utal az ukrán gazdaságon belül, amelybe nem érkeznek érdemi nyugati befektetések. Az ukrán gazdaság versenyképessége inkább csak a FÁK-piacokon érvényesíthető és alapvetően együtt mozog az orosz/FÁK piaci trendekkel. Megkockáztatható az a kijelentés, hogy a 2000-es évek ukrán gazdasági növekedése ezen FÁK-piacok újjáéledésére és a nyugati/EU tőkebeáramlásra támaszkodott. Az előbbin belül is kiemelkedően jól szerepelt az orosz piac: az orosz vámstatisztika szerint 2003 és 2013 között 4,44 milliárd USD-ről 15,79 milliárdra nőtt az ide irányuló ukrán kivitel. Ezen dinamikán belül értelemeszerűen nem az ukrán mezőgazdasági és kohászati termékek adták a növekedés gerincét, sokkal inkább a valószínűleg máshol eladhatatlan ukrán gépipari termelés. 2013-ban az export több mint harmadát már nukleáris gépipari, elektromos berendezések és járműipari termékek tették ki. Így az Európa felé kacsingató politikai kulcsin egy Belaruszhoz legalábbis részlegesen hasonló gazdasági belbecset takar.

Mindez azt jelenti, hogy ezen országok számára önmagában az uniós integráció, annak piacnyitása pusztán gazdasági-kereskedelmi értelemben nem feltétlenül eredményezi egy kritikus kötődés kialakítását az európai piacokkal és nem automatikusan jelenti az orosz befolyás csökkenését. Grúzia esetében eleve kérdéses, hogy a 2012-ben a kivitel mindössze 14,8%-át adó uniós reláció liberalizálása milyen érdemi lökést adhatna ezen gazdaságnak. Az pedig végképp vitatható, hogy egy ekkora szegmensért érdemes-e átvenni az uniós acquis 60-70%-át.¹⁹ Ukrajna vonatkozásában a társulási szerződés egy fájdalmas alkalmazkodási folyamat folytatását jelentheti,

19 Jó hatásvizsgálatát adja a grúzai implementációnak: Maliszewska, 2008.

6. táblázat.
Az EU és a FÁK aránya pár érintett keleti partner külkereskedelmében, 1995–2012, millió USD és %

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Belarusz														71 952,1	49 873,2	60 167,9	87 177,8	92 464,3
EU														31,6	31,8	25,2	28,0	29,0
FÁK														56,0	55,2	56,8	55,6	58,2
Grúzia																		
Összes	643,9	954,2	1 239,5	1 073,8	927,6	1 033,4	1 069,2	1 140,4	1 600,3	2 491,2	3 353,0	4 611,2	6 444,3	7 796,9	5 633,9	6 934,6	9 246,9	10 219,6
EU	29,6	33,5	27,0	35,7	28,0	28,8	31,0	27,8	32,7	31,6	28,7	29,2	28,2	26,9	28,0	25,7	26,8	27,2
FÁK	40,2	42,2	38,6	34,2	39,2	34,6	37,1	40,3	37,0	39,4	41,8	38,8	35,9	32,6	30,4	32,7	32,4	31,7
Moldova																		
Összes	2 045,3	1 655,4	1 655,4	1 655,4	1 049,8	1 247,9	1 457,7	1 681,8	2 192,3	2 753,7	3 383,2	3 743,5	5 029,6	6 489,9	4 561,3	5 396,8	7 408,1	7 374,8
EU	31,1	39,3	31,1	39,3	43,9	46,4	42,1	41,6	42,9	42,7	43,8	46,9	46,9	45,1	45,8	45,1	45,1	45,2
FÁK	59,3	52,5	52,5	52,5	47,2	42,9	47,0	45,1	46,4	46,0	43,0	38,6	37,4	36,4	35,8	34,9	35,5	34,6
Ukrajna																		
Összes	32 004,2	31 359,9	27 313,0	23 427,7	28 528,5	32 039,8	34 933,9	46 086,9	61 662,9	70 364,7	83 406,6	109 914,1	152 502,6	85 128,8	112 147,4	151 002,4	153 467,9	
EU	24,4	27,8	31,8	30,3	30,1	32,0	34,0	35,9	33,3	31,9	33,9	32,9	32,9	30,8	29,2	28,7	29,0	28,2
FÁK	57,5	49,1	44,2	42,5	43,8	42,0	38,0	37,8	38,3	39,1	38,9	39,6	39,6	37,1	39,0	40,5	42,0	38,9

Forrás: Nemzeti statisztikai hivatalok

aminek kimenetele nem látható előre.²⁰ Moldova ezen csoport legígéretesebb tagja, ahol elvileg elképzelhető egy lassú konvergencia az Európai Unióhoz, még akkor is, ha ebben maguknak a társulási szerződéseknek a szerepe mérsékelte.

Ugyanakkor a 4. ábra azt is jól bemutatta, mennyire sérülékeny a FÁK exportpiaci szegmens. Az 1997-et követő pár évben a FÁK-export meredek csökkenése mindhárom országban magas volatilitásra utal. Nem lehet eltekinteni attól a tényről, hogy a 2000-es években a FÁK-szegmens magas gazdasági növekedés mellett tudta fenntartani, illetve esetenként növelni részesedését ezeken a piacokon. Ezen gazdasági növekedés jövője erősen kétséges, kiváltképp az orosz esetben kevés érv támasztja alá annak fenntarthatóságát. Így az orosz ráutaltság is hordoz kockázatokat, nem is csak politikai, de gazdasági értelemben is. Ebben az értelemben az uniós társulás ideális helyzetben inkább lehetne egy exportpiaci diverzifikáció, semmint egy exporttértítés ésszerű lépése. Ezen országoknak hosszabb távon is szükségük lehet mindkét piacra: gyenge versenyképességük miatt a FÁK-szegmensekre, míg az orosz piac volatilis jellege miatt az uniós exportra. Ehhez képest az orosz vezetésű Eurázsiai Unió és az EU-társulás közötti választási kényszer kifejezetten kedvezőtlen fejlemény ezekben a fővárosokban. A fő fenyegetés így ezen gazdaságok számára a „világgazdasági senki földjén maradás”, amikor nem tudnak megfelelő módon csatlakozni az európai piacokhoz, és mindeközben a régi FÁK-piacok is egyre kevésbé lesznek képesek felvenni termelésüket.

Egy nem létező dilemma:

Kína és Oroszország posztszovjet Közép-Ázsiában

Ellentétben a keleti partnerekkel, posztszovjet Közép-Ázsia országai egyelőre nem szembesülnek érdemi integrációs dilemmákkal. Nincsenek rivalizáló, egymást kizáró intézményi ajánlatok. A nagyhatalmi orientációk nem jelentenek érdemi gazdaságpolitikai elköteleződést, esetleg irreverzibilis minőségi változást. Még az Eurázsiai Unióra, és az abban való kazah és kirgiz tagságra is bizonyos mértékig igaz ez az állítás, amennyiben csatlakozásuk meglehetősen rugalmas feltételrendszer mellett zajlott le. Ugyanakkor sem Kína, sem az Európai Unió nem tekint a régióra úgy, mint amit feltétlenül a szatellitárságává kellene tennie. Ennyiben a régió a szuverén nemzetállamok gazdasági értelemben lazán összekapcsolódó halmaza marad, ami alól csak pár infrastrukturális és a méretből fakadó aszimmetrikus interdependencia jelent kivételt (főleg kazah–kirgiz viszonylatban).

A térség külkereskedelme meglehetősen diverzifikált, nincsenek meghatározó gazdasági tömbök, amelyek dominálnák azt (7. táblázat). Míg a keleti partnerek esetében az EU- és a FÁK-piacok kumulált aránya jellemzően 70% felett volt (és az utóbbiban ukrán és belarusz esetben meghatározó Oroszország részesedése), itt az orosz–kínai összesített részesedés a teljes külkereskedelemben jócskán 40%

²⁰ Ukrajna vonatkozásában egy kiegyensúlyozott kritikáját adja a korábbi számításoknak: Daborowski–Taran, 2012.

7a táblázat.
Kína és Oroszország részesedése a közép-ázsiai államok külkereskedelmében, 2000–2014, millió USD és %

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Export															
Kazahsztán	8812,2	8639,1	9670,3	12 926,7	20 096,2	27 849,0	38 250,3	47 755,3	71 183,5	43 195,8	60 270,8	87 603,0	86 441,7	84 700,4	79 460,5
Kína	7,6	7,6	10,6	12,8	9,8	8,7	9,4	11,8	10,8	13,6	16,8	18,6	16,5	17,0	12,3
Oroszország	19,9	20,4	15,5	15,2	14,1	10,5	9,8	9,8	8,7	8,2	9,5	8,0	7,1	6,9	8,0
Kirgizia	510,9	480,0	487,3	582,7	721,1	674,0	891,1	1 321,1	1 855,6	1 673,0	1 755,9	2 242,2	1 927,6	2 007,0	1 880,0
Kína	8,6	4,0	8,4	4,0	5,5	3,9	4,3	4,7	2,4	1,2	1,6	1,9	3,2	1,9	n. a.
Oroszország	12,7	13,4	16,4	16,6	19,1	19,9	17,3	17,8	16,7	11,1	14,7	12,7	11,4	7,6	n. a.
Tádzsikisztán	784,3	651,6	736,9	797,2	914,9	908,7	1 399,0	1 468,1	1 408,7	1 010,3	1 194,7	1 257,3	1 359,7	943,0	977,0
Kína	0,4	0,2	0,3	0,7	0,7	0,6	0,7	0,6	5,8	40,1	37,4	20,2	13,3	n. a.	n. a.
Oroszország	33,0	16,1	11,9	6,5	6,6	9,1	4,7	6,6	8,8	10,2	8,5	6,0	7,9	n. a.	n. a.
Üzbegisztán	2 815,6	2 709,1	2 513,5	3 190,1	4 279,4	4 749,5	5 614,8	8 026,2	10 292,5	10 739,6	11 687,9	13 254,0	n. a.	n. a.	n. a.
Kína	0,7	0,4	0,4	1,4	2,1	4,6	6,0	3,6	2,3	4,1	7,0	n.a.	n. a.	n. a.	n. a.
Oroszország	17,8	16,7	10,3	9,5	12,6	16,9	24,3	25,8	14,0	18,1	32,6	n.a.	n. a.	n. a.	n. a.
Türkmenisztán	2 506,0	2 620,0	2 855,5	3 632,0	3 870,0	4 939,0	6 724,0	8 932,1	11 944,7	9 322,9	9 679,2	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Kína*	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	10,1	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.
Oroszország	41,1	5,9	2,5	0,7	6,6	5,0	47,0	48,8	50,4	46,7	25,4	n. a.	n. a.	n. a.	n. a.

* Hongkongot és Tajvant beleértve
Forrás: Nemzeti statisztikai hivatalok

7b táblázat.
Kína és Oroszország részesedése a közép-ázsiai államok külkereskedelmében, 2000–2014, millió USD és %

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Import															
Kazahsztán	5040,0	6446,0	6584,0	8408,7	12 781,2	17 352,2	23 676,9	32 756,4	37 889,0	28 408,7	31 126,7	37 055,7	46 301,9	48 805,6	41 295,5
	3,0	2,7	4,8	6,2	5,9	7,2	8,1	10,7	12,0	12,6	12,7	13,6	16,1	17,1	17,8
Oroszország	48,4	44,9	38,7	39,0	37,7	38,0	38,3	35,5	36,3	31,3	39,4	41,4	36,6	36,8	33,4
Kirgizia	558,0	471,5	589,6	721,8	946,8	1188,7	1931,2	2788,5	4072,4	3040,2	3222,8	4261,2	5576,3	5987,0	5732,0
	6,6	10,3	10,0	10,8	8,5	8,7	12,8	12,8	17,9	20,5	20,7	21,7	21,8	23,9	n.a.
Oroszország	23,8	18,0	19,8	24,4	31,0	31,9	33,8	34,9	36,6	35,9	33,6	33,5	32,6	33,2	n.a.
Tádzsikisztán	675,0	687,5	720,5	880,8	1191,3	1330,1	1725,4	2547,2	3272,6	2569,6	2656,9	3206,0	3778,4	4046,0	4339,0
	1,8	0,9	1,1	3,0	4,8	6,9	8,6	10,8	11,8	10,4	9,0	12,7	12,9	n.a.	n.a.
Oroszország	15,6	18,8	22,7	20,2	20,2	19,3	24,6	31,9	32,0	30,9	32,2	30,1	25,4	n.a.	n.a.
Üzbegisztán	2696,5	2814,7	2425,8	2663,4	3391,5	3666,5	4380,0	6339,4	9279,4	9027,9	8685,4	9952,9	n.a.	n.a.	n.a.
	2,6	3,2	4,2	5,8	7,5	6,6	8,3	9,2	13,4	17,2	14,3	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Oroszország	15,7	19,5	22,4	23,8	25,4	26,7	26,2	29,5	23,1	22,9	21,6	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Türkmenisztán	1785,0	2349,0	2119,4	2512,0	3320,0	3638,4	3290,0	4442,0	5707,2	8992,4	8203,6	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
	0,9	2,5	5,2	4,2	3,5	4,8	6,9	9,9	13,9	18,2	11,5	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Oroszország	14,3	16,9	17,0	21,5	14,9	11,1	9,5	11,1	15,6	13,3	9,3	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.

* Hongkongot és Tajvant beleértve
Forrás: Nemzeti statisztikai hivatalok

alatt marad. Bár a térség nemzeti statisztikáit nem árt óvatosan kezelni, szemmel látható, hogy a 2000-es években Oroszország kiszorulóban volt ezen államok exportpiacairól. Ezen folyamat okai nem világosak, de a legvalószínűbb az az orosz vámstatisztikákból kibontakozó magyarázat, hogy az átirányított energiaszállításon túlmenően a régió termékkínálatát leginkább a hasonló specifikációjú kínai és távol-keleti export szorította ki az orosz piacról. Ugyanez a folyamat, a kínai import folyamatos térnyerése megfigyelhető a közép-ázsiai országok esetében is.

A statisztikákból kiolvasható az energetikai reláció külpiaci jelentősége. A kazah exportban Kína jelentőségének növekedése főleg ezzel hozható összefüggésbe, akárcsak feltételezhetően a türkmén esetben a 2010-es években. Ugyanakkor szó sincs viharos orientációváltásról: a kazah kivitelben Kína aránya sosem érte el a 20%-ot, az üzbég gázexportot lekötötte Oroszország. Így feltehetően egyelőre csak a türkmén gázexportban jut majd Kínának meghatározó szerep.²¹ Az energia-készletekkel nem rendelkező országokban a kínai kereskedelmi térnyerés viszont egyelőre lassú és összességében nem minősíthető stratégiai jelentőségűnek. Így bár a RAND számításai szerint 2012-re a térség összesített forgalmában Kína kereskedelmi jelentőségben lehagyta Oroszországot (20% az orosz 15,5%-kal szemben),²² ez két ország, Kazahsztán és Türkmenisztán energiaexportjának köszönhető. Ennyiben Kína értelemszerűen érdekelheti ezen eliteket, növekedése és ambíciói révén perspektivikus szereplő lehet, de kereskedelmi vonatkozásban egyelőre talán csak Asgabat támaszkodhat fokozottan Pekingre.

Ennél összetettebb a közvetlen tőkeberuházások kérdése. Pár kisebb országban, mint például Tádzsikisztán vagy Kirgízia egy-egy infrastrukturális projekt meghatározhatja a teljes makroszintű statisztikát: így Tádzsikisztánban Kína mintegy félmilliárdos beruházásállománnyal²³ tudott az élre kerülni. Ugyanakkor a nagyobb államokban ezen beruházók szerepe mérsékelt. Kazahsztánban formálisan sem éri el az orosz–kínai arány a teljes FDI 20%-át, a többi nyugati, főleg európai forrásokból érkezik. Mindez újra csak azt jelzi, hogy a térségben korlátozottak ezen szereplők beruházásai, azok egy-egy meghatározó szegmens, jellemzően az energetika vagy a bányászat köré szerveződnek és alkalmazkodnak a régióban uralkodó szabályrendszerhez.

A kisebb országok számára az FDI-hoz képest sokkal jelentősebb tételt jelentenek a vendégmunkások hazautalásai. A Világbank adatai szerint Tádzsikisztán és Kirgízia nemzeti összterméke függ leginkább ezektől a tételektől (2013-ban a GDP 49 és 31%-ára rúgott azok szintje).²⁴ Ennek legjava feltételezhetően Oroszországból származik. Az Orosz Nemzeti Bank adatai szerint a természetes személyek átutalásai 2014-ben Tádzsikisztánba 3,85 milliárd, Kirgíziába 2,06 milliárd

21 2014-ben Türkmenisztán exportjának 61%-a irányult Kínába. Как Китай отвоевывает у России Центральную Азию. In: *Ведомости*, 2015. október 25.

22 Scobell–Ratner–Beckley, 2014. 43.

23 UNCTAD FDI statistics.

24 *Migration and Remittances*, 2015.

USD-t tettek ki (a GDP 42 és 27%-a).²⁵ Így ezen országok számára az orosz gazdaság munkaerő-szükséglete, illetve – amúgy egyre szigorodó – migrációs gyakorlata meghatározó jelentőséggel bír. Kirgízia eurázsiai uniós csatlakozásában fontos szerepet játszott, hogy a térség migrációs határain belülre kerüljön, így ne érintse annak fokozatos szigorítása.

Gazdasági értelemben nem látszik kibontakozni egy potens szereplő, amely képes lenne és akarná is hosszabb távon magához kötni a régió országait. Kína perspektivikusan lehet ilyen, de befolyásának kiépítése nagyon alacsony szintről indult, és egyelőre nem látszik kiemelkedni a mezőnyből. Oroszország valószínűleg nem kíván a mostaninál nagyobb erőforrásokat áldozni a régió újraintegrálására, ami amúgy sem sok sikerrel kecsegtet. Bár befolyása apránként csökken, még mindig impozáns gazdasági eszközökkel rendelkezik a térségben. Üzbegisztánnal gazdasági és biztonságpolitikai együttműködése kellően erős, miközben Kazahsztán, legalábbis Nazarbajev alatt, az egyik leglojálisabb szövetségese maradt. Így a térség két középhatalmával még mindig kiegyensúlyozott viszonyt ápol, amivel senki sem rendelkezik a nagyhatalmak közül. Ugyanakkor pont ezek az államok azok, amelyek óvatosan tekintenek a kínai térnyerésre és nem feltétlenül támogatják azt. Mindkét ország meglehetősen hűvösen fogadta Peking szabadkereskedelmi ajánlatát 2003-ban, amit például Oroszországgal kapcsolatban kazah vonatkozásban már akkor túl akartak haladni.²⁶ Így a kínai gazdasági térnyerés önmagában nem feltétlenül átváltható befolyásnövekedésre, a helyi elitek számára annak megítélése esetenként változó. Összességében valószínűleg egyet lehet érteni Philip Shiskinnel, aki szerint Közép-Ázsiában nincs nagyhatalmi versengés, korlátozott a térség iránt való nagyhatalmi érdeklődés.²⁷ Így minden esély megvan arra, hogy a régió a multivektorális külpolitikák arénája maradjon az elkövetkező évtizedre.

Polarizáció, növekvő aszimmetriák a posztszovjet energetikában

Egy ágazatnak, az energetikának kiemelkedő szerep jutott a posztszovjet viszonyok átforgalmazásában. Ezen szerep legfőképpen egy külső hatás, a nemzetközi nyersanyagár-robbanás, leginkább az olaj- és gázárak gyors növekedése miatt értékelődött fel. Mindkét energiahordozó közel hat-hétszeres nominális árnövekedést mutatott az 1990-es évek vége és a 2010-es évek eleje között. Az 1970-es évek óta nem volt ilyen jelentős árkonjunktúra ebben a szektorban, ami értelemszerűen jelentős devizabeáramlást eredményezett az exportőröknél és fizetési mérlegromlást, társadalmi feszültségeket sok importőr országban. Az energiaexportőrök és -importőrök közötti differenciálódás a posztszovjet régióban még fokozottabban jelentkezett.

25 Az Orosz Nemzeti Bank adatai: http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=CrossBorder/C-b_trans_countries_14.htm&pid=svs&sid=TGO_sp (2015. október 14.).

26 Laruelle–Peyrouse, 2010. 102–115.

27 Shiskin, 2012.

Eleve a térség a szovjet tervidőszakból a világ legmagasabb energaintenzitású gazdaságait örökölte: 2010-ben egységnyi GDP előállításához az OECD-országokban 81%-kal, a Közel-Keleten 31%-kal, de még Kínában is 19%-kal kevesebb energiára volt szükség, mint a nem OECD Euráziában.²⁸ Fontos szempont, hogy ez a helyzet nem egy szerves történeti fejlődés eredménye volt, hanem a szovjet korszak öröksége. Normális esetben, mint például az OPEC-országokban vagy a poszt-szovjet exportőröknél az alacsony energiahatékonyság együtt jár az erőforrásbővítéssel. Azonban jelen esetben olyan posztszovjet országok is megörökölték ezt a helyzetet, amelyeknek a Szovjetunió felbomlása során nem feltétlenül jutottak ásványkincsek. Amennyiben egy ilyen ország alacsonyabb nemzeti össztermékkel rendelkezett, az öröklött infrastruktúra és gazdasági szerkezet kritikus helyzeteket teremthetett: így például bár Ukrajna még a posztszovjet átlagnál is majdnem kétszeresen nagyobb energaintenzitással rendelkezett, ezen erőforrások jelentős részét a Szovjetunió felbomlását követően importálnia kellett.

Másfelől a 2000-es évek közepétől kezdődően a régió exportőrei is egyre nyomatékosabban érvényesítették a nemzetközi standardokat, legfőképpen árakat a posztszovjet relációkban (8. táblázat). Az 1990-es évek gyakorlata, a speciálisan alacsony árszintek, a puha fizetési feltételek, a rugalmas és gyakori újratárgyalási lehetőségek fokozatosan a háttérbe szorultak.²⁹ Ez egyformán vonatkozott az orosz gáz- és esetenként olajexportra csakúgy, mint a közép-ázsiai országok egymás közötti, vagy például a türkmén–orosz gázkereskedelmi keretekre. Ezeknek a folyamatoknak, bár nem voltak politikai megfontolásokról mentesek, erős gazdasági beágyazottságuk volt. A régió exportőrei érvényesíteni szerették volna exportárait ezekben a relációkban is, függetlenül ezen országok fizetőképességétől vagy egyéb megfontolásokról. Mivel a posztszovjet árszintek már az olajárrobbanás előtt is elmaradtak az európaiaktól, ez a törekvés esetenként a nemzetközi árkonjunktúránál is nagyobb teherterét jelentett a térség importőrei számára, amelyeknek súlyos fizetőképességi problémákat okozott a cserearányromlás. Nem véletlenül merültek fel hamar a gazdaságon kívüli, szuverenitási kérdések, illetve felértékelődtek az energetika nem kereskedelmi vonzatai, például a tranzitügyek.

Ez értelemszerűen kiélezte a posztszovjet térségben meglévő energetikai kapcsolatok aszimmetriáját, gyakran a kapcsolatrendszer központi elemévé téve azt. A nemzetközi ársokkok legnagyobb vesztesei hagyományosan a szegényebb, fejlődő országok, míg az exportőrök egyértelműen a haszonélvezők közé tartoznak. A posztszovjet térségben pont ez a két státuszú állam található meg, ami polarizálta kapcsolataikat. Ugyanakkor az összképhez pár fontos folyamatra érdemes ráirányítani a figyelmet.

28 Nemzetközi Energia Ügynökség.

29 Langhammer számításai szerint 1990-ben csak Oroszország szubvencionálta egyszerre olcsó energiahordozók exportjával és felülárzott könnyűipari termékek importjával a térséget. Nyolc másik tagköztársaság mindkét fenti vonatkozásban haszonélvezője volt a torz cserearányoknak. Ukrajna vette fel a teljes orosz szubvenciók felét, 1992-ben 4,3 milliárd USD-t, Belarusz 2,4 milliárdot. Langhammer, 1994. 4. és 11.

8. táblázat.**A Gazprom átlagos éves eladási árai pár kiválasztott országban, 2005–2012, USD/ezer m³**

	Ukrajna	Belarusz	Litvánia	Moldova	Grúzia	Örményország	Németország
2005	50,0	55,0	84,0	80,0	65,0	54,1	212,9
2006	95,0	55,0	146,0	160,0	110,0	91,7	295,6
2007	135,0	118,0	220,0	172,0	235,0	110,0	293,1
2008	179,5	126,8	345,0	232,0	235,0	110,0	472,9
2009	232,4*	151,0	n. a.	263,0	270,0	154,0	318,8
2010	256,7	170,0	356,0	252*	280,0	180,0	296,0
2011	300,0	286,0	400*	361,0	n. a.	180,0	360,6
2012	432,0	165,0	485*	389,0	235,0	180,0	409,8

* becsült érték

Forrás: Balmaceda, 2013. 40.

Az egyik fontos aspektus, hogy a szénhidrogénszektoron belüli exportbevételeknek és az importkiadásoknak a nemzeti össztermékek arányában mért részesedése gyakorlatilag nem változott a 2000-es évek során. Így Oroszország 2000-ben 52,8 milliárd USD értékben exportált szénhidrogént, 2014-ben már 330,2 milliárd USD-ért.³⁰ Azonban ezen kivitel aránya a folyó áras GDP-ben 20,33%-ról 17,75%-ra csökkent.³¹ Így is ez az éves szinten mintegy 250–300 milliárd USD-nyi többlet nagy hatással volt az orosz makrostabilitásra, és nyilvánvalóan jelentős szerepe volt nemcsak az orosz, de közvetve a többi posztszovjet gazdaság konszolidációjában. Ennél is érdekesebb, hogy a posztszovjet importőrök egy része viszonylag rugalmasan tudott alkalmazkodni a megnövekedett energiaszámlákhoz. Így például Moldova 2000-ben nemzeti össztermékének 17%-át költötte energiainportra, 2014-ben már csak 14,3%-át.³² Ez jelentős adaptációs képességet feltételez, noha még mindig rendkívül magas kitettséget jelent: 2007 és 2011 között az EU-27-ek hasonló mutatója 2,6% volt, és az Európai Unió legrosszabb helyzetű állama, Bulgária is csak nemzeti összterméke 6,8%-ának megfelelő összeget költött olaj- és gázimportra.³³ Mindez azt jelenti, hogy a posztszovjet térség szegényebb országai számára az energiaszámla fizetési mérlegben játszott makrogazdasági jelentősége nagyságrendileg meghaladja az adósságszolgálat vagy bármely egyéb tényező egyensúlyi jelentőségét. Éppen ezért indokolt azt feltételezni, hogy a magas energiaárakhoz való posztszovjet adaptációk nem egyszerűen mikroszintű, költségoldali alkalmazkodások eredményei voltak, hanem azokban nagyon komoly

30 Az Orosz Nemzeti Bank adatai. <http://www.cbr.ru/statistics/?PrId=svs> (2015. október 19.).

31 Saját számítások az Orosz Nemzeti Bank export- és az IMF folyó áras nemzeti össztermék statisztikái alapján.

32 Pontosabban szólva az annak meghatározó hányadát alkotó SITC 27-es áruk importjára. National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. <http://www.statistica.md/category.php?l=en&idc=336> (2015. október 19.).33 *Member States' Energy Dependence*, 2013.

makrogazdasági mechanizmusok is szerepet játszottak. Sok ország nem volt képes többet fizetni, és amennyiben nem volt képes csökkenteni a fogyasztását vagy áralkut kötni az exportőrrel, eladósodott, és előbb-utóbb fizetési válságba került. A szektorális alkalmazkodás hiánya ebben az esetben egyértelműen makroszintű válságot eredményezett. Janukovics Ukrajnája sok vonatkozásban ezt az utat követte.

Mindez azt jelenti, hogy az exportőrrel kötött áralku nem feltétlenül politikai választás, geopolitikai orientáció volt ezen országok számára, hanem gazdasági kényszer. Nem akarat, sokkal inkább képesség kérdése volt, hogy egy-egy helyi elit politikai szinten próbálta-e megoldani az energiakérdést. Az alternatívát egy viszonylag rövid idő alatt végrehajtott, tőkeigényes infrastrukturális és szabályozói alkalmazkodás a szektorban, esetleg egy brutális nadrágszűj-politika jelentette volna, amelyeknek nyilván jelentősek voltak a belső társadalmi-politikai költségei. Voltak országok, amelyeknek szerencséje volt és más külpolitikai relációkba szervezheték meg energiafüggésüket. Szakasvili Grúziája komolyabb fennakadás nélkül cserélhette le Oroszországot Azerbajdzsánra, mivel a Moszkvától való elszakadása egybeesett a kaukázusi tranzitban játszott szerepének felértékelődésével és alkupozíciójának erősödésével. Kirgízia és Tádzsikisztán számára is hasonló lehetőségeket tartogathat a türkmén–kínai gázüzlet. Az új tranzitállamok esetenként új partnerekkel, jobb alkupozícióval teremthetnek új ellátási helyzetet saját maguk számára. De a többségnek, a nyugati FÁK-országoknak vagy Örményországnak Oroszország és a régi, romló alkupozíciók maradtak.

Az új helyzetben megfordult az energetikai alkuk Jelcin-korabeli dinamikája. Az „olcsó gáz, olaj” üzenete akkoriban inkább volt Moszkva rendszeresen viszsztatérő ajánlata, ahol a Kreml bizonyos politikai vagy egyéb megfontolásokból engedékenységet mutatott és lojalitást vásárolt a perifériákon. Jelcinnek egy sor belpolitikai ok, oligarcháinak saját üzleti megfontolásai miatt szüksége volt ezen kormányok jóindulatára és együttműködésére. A 2000-es években a helyzet gyökeresen megváltozott, és Putyin saját, térségszervező ambícióit, illetve a Gazprom, esetenként az olajvállalatok és orosz üzleti csoportok terjeszkedési törekvéseit a „drágább gáz és olaj” platformján tudta konszolidálni.³⁴ Semmi mást nem kellett tennie, mint hogy a posztszovjet szerződéses rezsimekben érvényesítse a nemzetközi jegyzésárat. Ezt pedig rábízhatta a Gazpromra és az olajvállalataira, nyugodtan hagyatkozhatott tisztán gazdasági érvrendszerre. A kényszerítés azonos volt a gazdasági racionalitással. Ilyen helyzetben a helyi, utódállami élitek voltak kénytelenek politikai szintre emelni a relációt és magától a Kremltől engedményeket kérni. A gazdasági narratíva, az olajárrobbanásra való hivatkozás az orosz reintegratív törekvések kiszolgálójává vált, a repolitizációra való törekvés a perifériáról érkezett. Volt, ahol ez sikerrel járt (Belarusz), és volt, ahol a politikai kapcsolatok megbicsaklása az ilyen alkukat kisiklatta (Ukrajna a narancsos forradalom után).

A nemzetközi ártrendekre való hagyatkozás mint nyomásgyakorló eszköz alkalmazása azonban nem volt kockázatoktól mentes stratégia. Értelemszerűen sikeres volt, amennyiben a helyi politikai osztály belátta a korlátait és hajlandó volt

34 Az orosz–belarusz esetben ennek adja leírását: Bruce, 2005.

vagy a nemzeti tulajdon egyes darabjait, vagy szuverenitásának egy részét átadni, esetleg az eurázsiai integrációkhoz valamilyen formában csatlakozni. Az érintett államok jelentős része így tett. Látványos példája ennek Belarusz, de Örményország és a kisebb közép-ázsiai államok is képesnek és hajlandónak mutatkoztak erre. Nem véletlenül a posztszovjet térségbe eladott nyersolaj átlagára 2014-ben is alig több mint a fele (47 USD) volt a világpiacnak (99,9 USD/hordó).³⁵ Hasonlóan alakultak a gázárak is, Belarusz, Örményország, esetenként Moldova is jelentősen olcsóbban kapta azt az orosz európai árjegyzéseknél.

Mindazonáltal amennyiben a helyi elit nem akart vagy képtelen volt egységes álláspontra jutni, az áremelések politikája destruktív eszközzé vált, csökkentette a stabilitást, adott esetben komoly pénzügyi krízisekhez vezetett. Látványos példája volt ennek Ukrajna. Kétségtelen, hogy a 2009-es gázalku kapcsán Moszkva akarata érvényesült, és feltételezhető volt, hogy az idő neki dolgozik. Azonban a 2010-es harkovi egyezség, amelyben Kijev gyakorlatilag asztronomikus mértékű, évi négy-milliárd USD gázárengedményért újra bérbe adta a krími flottatámaszpontot Oroszországnak, egyfajta moszkvai beismerése volt annak, hogy Ukrajna úgysem képes már rövid távon sem fizetni az importszámlát, azt feltétlenül csökkenteni kell. Mindez egyfajta piaci kudarcot jelentett, amikor a világpiaci árak alkalmazása a posztszovjet térségben ellehetetlenült. A posztszovjet árak felső határát az érintett országok hosszabb távú fizetőképessége jelentette, és ez az esetek többségében alacsonyabb volt a 2010-es évek elejének európai árainál. Ebből a szempontból Moszkva energiafegyvere is kétélű eszköz volt, nem alkalmazhatta nyaklók nélkül, valamilyen szintű tárgyalási kényszer az esetében is érvényesült. Egy-egy ország fizetéseképtelensége akár az orosz gazdasági érdekeket is sérthette, nagyobb államok esetében gazdasági, pénzügyi fertőzéses kockázatokat hordozott, vagy mint a 2014-es ukrajnai helyzetben kiviláglott, alternatív finanszírozókat vonzhatott a régióba. Az Európai Unió és a Valutaalap Ukrajnának adott hitelei, az immár rendszeres „téli gázalkuk” háromoldalúvá tették a korábban bilaterális ukrán–orosz energiakereskedelmet, jótékonyan hatva Kijev fizetőképességére, ugyanakkor az eurázsiai kötődéseket gyengítő pénzügyi függést teremtve Ukrajna és a Nyugat, illetve az Európai Unió között.

Ugyanebbe a logikába illeszkednek a térség tranzitkötődései is. Önmagában a tranzit, kiváltképp amennyiben hozzáadott értékkel bír, mint például a belarusz nyersolaj-feldolgozás esetében, stabilizáló tényező lehet a régiós relációkban. Így az orosz–belarusz esetben az orosz támogatás mértéke akkora volt, hogy a 2014-es olajáresés a Valutaalap számításai szerint szerény, de negatív hatással járt a belarusz nemzeti össztermékre.³⁶ Így a semmilyen érdemi szénhidrogén-termeléssel nem rendelkező Belarusz az orosz szövetségi rendszerben makrogazdasági értelemben egyfajta energiaexportórré vált. Ugyanez mondható el a többi infrastrukturális kapcsolódásról, amennyiben azok működtetésére hosszabb távú politikai egyezség volt érvényben. A kazah olajszállítások legjava Oroszországon keresztül jut el az európai piacokra már az 1990-es évek közepe óta, hozzájárulva a bilaterális viszony konszoli-

35 Az Orosz Nemzeti Bank adatai.

36 *Republic of Belarus*, 2015. 8.

dált jellegéhez. A tranzitszerep fennmaradása mindkét esetben az Oroszországgal való szoros együttműködéssel és az Eurázsiai Uniót támogató attitűddel társult.

Ugyanakkor ezen kapcsolatok felszámolása sem feltétlenül okozott törést az államközi viszonyokban. Azerbajdzsán orosz rosszállás, de be nem avatkozás mellett építette ki olaj- és gáztermelését, illetve azok törökországi tranzitját a 2000-es években. Mindezt érdemi amerikai támogatás mellett, mentesítve Szakasvilit az oroszokra való ráutaltságtól. Mindez persze értelmezhető a kora putyini rendszer által elkövetett hibaként is, de valójában a régió országainak exportdiverzifikációja nem ütközött érdemi moszkvai ellenállásba. Mind a négy posztszovjet exportőr diverzifikálta célpiacait, adott esetben új infrastrukturális kötődéseket alakított ki, bizonyos értelemben épp Oroszország maradt le leginkább ebben a vonatkozásban.

Ennek megfelelően a tranzitügy azokban az esetekben vált konfliktusos tényezővé, ahol az energetikai relációknak vagy a pénzügyi, vagy a politikai keretrendszere nem volt rendezett. A tranzitkonfliktus mindig egy szélesebb kontextusban jelentkezett, és ennyiben nem állítható, hogy az önmagában problémás lenne a teljes térségen belül. Értelemszerűen egy ilyen feltételrendszer mellett az exportőr törekedett a kapcsolatok szűkítésére és a ráutaltság csökkentésére. Gyakorlatilag jelen helyzetben egyedül az orosz–ukrán tranzit felel meg ezen definíciónak, amennyiben jövője tisztázatlan, és nincs egyértelmű perspektíva a helyzet feloldására. A türkmén gáz közép-ázsiai tranzitját Kína eleve diverzifikálva, ezen kockázatokat figyelembe véve építette ki, és hasonló rezsimek vonatkoznak az azeri exportra is. Ellenben az orosz–ukrán tranzitrezsím egyfajta szovjet örökség, amelynek jogi, pénzügyi és politikai kereteit mind a mai napig nem sikerült véglegesen tisztázni.

Összességében az energiaszállítások ügye mind a 2000-es években, mind a jövőben is a posztszovjet interdependenciák egyik meghatározó szegmense marad. Az importőrök csak nagyon lassan képesek energiaintenzív termelésüket átalakítani, annak is az egyik legnagyobb tétele a magas input-árak miatt versenyképtelenné vált iparágak megszűnése, a gazdasági devolúció. Az alacsony olajár korszaka is csak mérsékelt enyhülést hozhat, amennyiben az importőr államok legtöbbje mára – részben a gyenge fizetési mérleg miatt is – labilis pénzügyi helyzetbe jutott, árfolyam- és általános súlyos ikerdeficit-problémákkal szembesül. Így bár a térségben négy meghatározó exportőr is kiemelkedett, és így nincs már orosz monopólium az energiaellátás terén, az exportőr-importőr relációk az előbbiekre való nagyfokú ráutaltságot teremtenek. Ezt csak részben és egyre kevésbé ellensúlyozza a tranzitkérdés és az infrastrukturális kötöttségek.

Kitekintés

A posztszovjet térség az elmúlt bő két évtizedben átélt egy hatalmas gazdasági recessziót és egy abból való, nemzetközi viszonylatban gyors kilábalást. Mindezek alapján nehéz lenne megítélni az elkövetkező évek trendjeit. Aligha elképzelhető bármelyik jelenség megismétlődése: a Szovjetunió felbomlását követő viharos idő-

szak egyszeri esemény volt, míg kevés érv támasztja alá, hogy a 2000-es évek növekedése az adott helyzetben fenntartható lenne. A régióspecifikus növekedési tényezők egyre kevésbé, a nemzetközi világgazdasági trendek feltételezhetően egyre inkább megfojgák szabni a fejlődési környezetet.

Kérdés persze, mennyiben kedvez ez a térség államainak felzárkózásakor. A gazdasági nyitás, a nemzetközi gazdasági tényezők erősebb érvényesülése nem feltétlenül segíti a fejlődést. Az csak egy olyan gazdasági környezetet teremt, amelyhez való sikeres alkalmazkodás új távlatokat nyithat. Ugyanakkor egy sikertelen vagy társadalmilag fenntarthatatlan beilleszkedési kísérlet könnyen teremthet olyan helyzetet, ahol évekre ellehetetlenül a világgazdasági felzárkózás programja.

Oroszország szerepét főleg Nyugaton rendszerint ezen világgazdasági nyitás alternatívájaként, a gazdasági struktúrákat konzerváló tényezőként kezelik. Ez sok tekintetben igaz, amennyiben az esetek többségében kevésbé versenyképes szovjet iparági vertikumok legtöbbje az orosz relációba van beágyazva. Így azok fennmaradása szerkezeti értelemben nem feltétlenül járul hozzá a felzárkózáshoz. Ugyanakkor ezt a képet két vonatkozásban feltétlenül árnyalni kell. Egyrészt Oroszország nem állt ellen, esetenként akár maga is érvényesítette a nemzetközi gazdasági trendeket a régióban. Egyes posztszovjet tagköztársaságok között a gazdasági kapcsolatok gyakran sokkal atavisztikusabbak, mint Oroszország és régiós partnerei vonatkozásában. Maga az orosz alkalmazkodás, világpiaci integráció nem nagyon hagyott más lehetőséget ezen fővárosok számára, mint hogy maguk is kövessék Moszkvát. Ha bizonyos esetekben politikai szempontokból kifolyólag a Kreml kivételt is tett, önmagában a térség egészében ez a szerep bírt modernizációs tartalommal. Másfelől a régió gazdasági kapcsolatrendszerének csak egyik leírása a geoökonómia. Valójában a térség szerkezeti értelemben vett jövője sokkal inkább a versenyképességi kérdéseken múlik, amelyek viszont kevésbé a külső, sokkal inkább a helyi tényezőkön múlnak. Nem a gazdasági partnerek megválasztása hozza el a felzárkózást, sokkal inkább a versenyképesség javítása teszi lehetővé a kereskedelmi, tőkeforgalmi orientációváltást a régióban.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Alturki–Espinosa–Bowen–Ilahi

2009 Alturki, Fahad–Espinosa–Bowen, Jaime–Ilahi, Nadeem: How Russia Affects the Neighborhood: Trade, Financial, and Remittance Channels. In: *IMF Working Paper*, WP/09/277. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2009/wp09277.pdf> (2015. október 25.)

Balmaceda

2013 Balmaceda, Margarita M.: *The Politics of Energy Dependence: Ukraine, Belarus, and Lithuania between Domestic Oligarchs and Russian Pressure*. Toronto, 2013.

Bruce

2005 Bruce, Chloe: Friction or Fiction? The Gas Factor in Russian-Belarusian Relations. In: *Chatham House, Briefing Paper*, 2005. <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/bp0501gas.pdf> (2015. október 25.).

Daborowski–Taran

2012 Daborowski, Marek–Taran, Svitlana: Is Free Trade with the EU Good for Ukraine? In: *CASE Network E-Briefs*, 2012/6. <http://pasos.org/7699/is-free-trade-with-the-eu-good-for-ukraine/> (2015. október 26.).

De Kort–Dragneva

2006 De Kort, Joop–Dragneva, Rilka: *Russia's Role in Fostering the CIS Trade Regime*. Leiden, 2006. (MPRA Paper, 21291.) https://mpa.ub.uni-muenchen.de/21291/1/MPRA_paper_21291.pdf (2015. október 28.).

Gyene

2014 Gyene Pál: Közép-ázsiai köztársaságok az eurázsiai nagyhatalmi térben – a külkereskedelmi adatok tükrében. In: *Eurázsia a 21. században – a külkereskedelem tükrében*. Szerk.: Deák András–Ludvig Zsuzsa. Bp., 2014. 65–96.

Isakova–Koczan–Plekhanov

2013 Isakova, Asel–Koczan, Zsoka–Plekhanov, Alexander: How much do tariffs matter? Evidence from the customs union of Belarus, Kazakhstan and Russia. In: *EBRD Working Paper*, 154. (2013). <http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/workingpapers/wp0154.pdf> (2015. október 28.).

Langhammer

1994 Langhammer, Rolf: *Designing New Trade Policies for the CIS States: Legacies, Barriers and Prerequisites*. Kiel, 1994. (Kiel Working Papers, 625.)

Laruelle–Peyrouse

2010 Laruelle, Marlène–Peyrouse, Sébastien: Дружба поневоле. In: *Россия в глобальной политике*, 8. (2010) 2. sz. 102–115.

Ludvig

2001 Ludvig Zsuzsa: Független Államok Közössége (FÁK): integráció kontra dezintegráció. In: *Oroszország a világgazdaságban*. Szerk.: Ludvig Zsuzsa. Bp., 2001. 473–553.

Maliszewska

2008 *The Economic Feasibility, General Economic Impact and Implications of Free Trade Agreements between the European Union and Georgia*. Ed.: Maliszewska, Maryla. Warsaw–Bishkek, 2008. (CASE Network Reports No. 79/2008.) <http://pasos.org/wp-content/archive/EU+Georgia.pdf> (2015. október 26.).

Member States' Energy Dependence

2013 Member States' Energy Dependence: An Indicator-Based Assessment. In: *European Economy. Occasional Papers*, 145. (2013) April. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2013/pdf/ocp145_en.pdf (2015. október 20.).

Messerlin–Emerson–Jandieri–Le Vernoy

2011 Messerlin, Patrick–Emerson, Michael–Jandieri, Gia–Le Vernoy, Alexandre: *An Appraisal of the EU's Trade Policy towards its Eastern Neighbours: The Case of Georgia*. Brussels, 2011. <http://pasos.org/wp-content/archive/EU+Trade+Policy+toward+Georgia.pdf> (2015. október 25.).

Migration and Remittances

2015 Migration and Remittances: Recent Developments and Outlook. In: *World Bank: Migration and Development Brief*, 24. (2015). <http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1288990760745/MigrationandDevelopmentBrief24.pdf> (2015. október 14.).

Migration in Ukraine

2013 *Migration in Ukraine – Facts and Figures*. Kyiv, 2013. http://www.iom.org.ua/sites/default/files/eng_ff_f.pdf (2015. október 25.).

Nosova

2005 Nosova, Olga: Russia's Foreign Economic Relations and Regional Integration in CIS Countries: Theory, Problems and Options. In: *Internationalization and Economic Policy Reforms in Transition Countries*. Eds.: Graham, Edward M.–Oding, Nina–Welfens, Paul J. J. Heidelberg, 2005. 305–328.

Republic of Belarus

2015 Republic of Belarus. 2015 Article IV Consultation—Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for the Republic of Belarus. In: *IMF Country Report*, No. 15/136. (2015) 22 May. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr15136.pdf> (2015. október 21.).

Scobell–Ratner–Beckley

2014 Scobell, Andrew–Ratner, Ely–Beckley, Michael: *China's Strategy Toward South and Central Asia: An Empty Fortress*. Santa Monica, 2014. (RAND Corporation research report series.) http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR500/RR525/RAND_RR525.pdf (2015. október 25.).

Shepotylo–Tarr

2012 Shepotylo, Oleksandr–Tarr, David G.: Impact of WTO Accession and the Customs Union on the Bound and Applied Tariff Rates of the Russian Federation. In: *World Bank – Policy Research Working Paper*, 6161. (2012).

Shiskin

2012 Shiskin, Philip: Central Asia's Crisis of Governance. In: *Asia Society*, 2012. January. 3–35. http://asiasociety.org/files/pdf/120215_central_asia_crisis_governance.pdf (2015. szeptember 15.).

ANDRÁS DEÁK

UNDER THE SIGN OF INERTIA

ECONOMIC MODERNIZATION AND ORIENTATION CHANGE IN THE POST-SOVIET SPACE

The paper overviews the trends of mutual economic relations in the post-Soviet space. It aims to assess the synergies of the Eurasian Union, as well as the potential of alternative regional groupings. Although mainly focused on trade and investments, it also shortly discusses the internal political developments of the different countries and their effects on their global position. Given their particular relevance, energy issue are granted a separate chapter at the end of the paper.

CONTENTS

Researching the Empire in Russia (Zoltán Sz. Bíró)	503
<i>Studies</i>	
Gábor Gyóni: Russia as Empire: Territorial Expansion and Population of the Russian Empire	505
Zoltán Sz. Bíró: Being “Alien” in the Russian Empire: The Legal and Social Status of “Eastern” and “Western” Ethnic Groups	521
Ekaterina Pravilova: The Role of Internal Colonization in the Bureaucratic System of the Russian Empire	553
András Deák: Under the Sign of Inertia: Economic Modernization and Orientation Change in the Post-Soviet Space	575
Márta Font: Andreas the First and Yaroslav the Wise	607
Endre Sashalmi: The Coronation Medal as a Vehicle of Legitimation: Iconographic Analysis of the Coronation Medals of Four Empresses, Catherine I, Anne, Elisabeth and Catherine II	625
<i>Workshop</i>	
Alexandr Stykalin: The 1956 Hungarian Revolution and the Soviet–Yugoslav Relations: Reflections on a New Documentary Book	645
<i>Book Reviews</i>	
From the Human Body to the Clockwork: Metaphors of State, and State-building (György Képes)	667
Atatürk and the New Turkey in the Nazi Imagination (Péter Pál Kránitz)	672
The French-speaking European Countries and Hungary at the Beginnings of the Cold War (Gusztáv D. Kecskés)	675

SZERZŐINK

Deák András, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet • Font Márta, az MTA doktora, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem BTK • Gyóni Gábor, PhD, tudományos munkatárs, ELTE BTK • Kecskés D. Gusztáv, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Képes György, PhD, egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar • Kránitz Péter Pál, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK • Pravilova, Jekatyerina, egyetemi tanár, Princeton University History Department • Sashalmi Endre, az MTA doktora, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem BTK • Sz. Bíró Zoltán, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Sztikalin, Alekszandr, kandidátus, tudományos főmunkatárs, Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap